

Міжнародно-правове
регулювання
двостороннього
співробітництва
держав

Олександр Задорожній

Правові аспекти міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації

В статі підсумовується досвід правового регулювання і перспективи розвитку транскордонного і міжрегіонального співробітництва між територіальними одиницями України і Російської Федерації.

The article summarized the experience of legal regulation and prospects of cross-border and interregional cooperation between territorial units of Ukraine and the Russian Federation.

Досліджуючи правові особливості міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації, необхідно звернути увагу насамперед, що актуальним питанням такого співробітництва для кожної держави є цілеспрямований розвиток її територій шляхом конструктивного вирішення пріоритетних прикордонних та регіональних проблем, що формуються під впливом цілої системи різноспрямованих факторів соціального, суспільно-політичного, економічного, природно-кліматичного, природоресурсного, національно-етнічного, культурно-історичного та іншого характерів.

Стійке зростання наукового інтересу до проблематики міжрегіонального та прикордонного співробітництва обумовлено глобалізацією економіки, розвитком регіонального співробітництва, кардинальними змінами на політичній карті миру, тенденціями до поглиблення демократії в суспільному розвитку. Саме тому велику увагу вітчизняні науковці приділяють дослідженню та аналізу сучасного стану розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва, серед яких відзначимо праці О. Амоша, П. Беленького, З. Бройде, В. Будкіна, Б. Буркіньського, О. Вишнякова, С. Гакмана, В. Герича, М. Долішнього, В. Євдокименка, І. Журби, Є. Кіша, М. Козоріза, Ю. Макогона, М. Мальського, В. Мамонової, А. Мельник, Н. Мікули, А. Мокія, С. Писаренка, І. Студеннікова та ін. Дослідженню транскордонного співробітництва та механізмів його активізації присвячено праці таких іноземних авторів: В. Білчака, Л. Вардомського, Д. Віллерса, П. Еберхардта, Й. Зверева, З. Зьоли, М. Ілієвої, Т. Коморніцького, П. Кузьмішина, Т. Лієвського, З. Макели, Р. Ратті, С. Романова, М. Ростішевського, А. Стасяка, Ю. Тея, Р. Федана, Г.-М. Чуді та ін.

Спільність положення регіонів, розташованих по різні сторони державного кордону є головною умовою прикордонного співробітництва. Між Україною та Російською Федерацією таке співробітництво у зв'язку із близькістю в етнокультурному відношенні їх народів, налагоджено насамперед у галузі культурних зносин, а також, враховуючи, що кордони розділяють єдині в природному відношенні території, існує співробітництво у використанні природних (водних, біологічних, мінеральних, земельних та ін.) ресурсів та їхній охороні.

Серед пріоритетних форм взаємодії обох країн у сфері прикордонного співробітництва виділяються торговельно-економічні відносини, адже прикордонні регіони виконують схожі функції, що забезпечує взаємні торгово-економічні й соціальні зв'язки, а також зв'язок із третіми країнами.

УДК 341.176.2

ЗАДОРЖНИЙ Олександр Вікторович,

професор, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© О. Задорожній, 2013

Необхідними передумовами формування і розвитку співробітництва регіонів є:

- географічна наближеність;
- можливість спільного використання природних, трудових, науково-технічних та інших ресурсів;
- схожість за ознаками галузевих структур.

Однак між Україною та Російською Федерацією як членів СНД за умов створення прозорих кордонів свого часу гостро встала проблема їхньої безпеки, оскільки транскордонні переміщення соціальних патологій (нелегальні міграції, торгівля наркотиками, контрабанда, інші прояви криміналу) після отримання статусу незалежних країн вирости до загрозливих масштабів. Тому у цьому напрямі між обома країнами було заключено цілу низку Угод, у яких порушувалися ці питання на міждержавному рівні (Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про співробітництво у боротьбі проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними, що вступила в дію 10.08.2000 р.[1], Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Генеральною прокуратурою Російської Федерації від 15.09.2010 р.[2], Угода між Державною службою фінансового моніторингу України та Федеральною службою з фінансового моніторингу Російської Федерації щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму від 11.07.2012 р.[3] та ін.).

У сучасному міжнародному праві для характеристики прикордонного співробітництва найчастіше вживається поняття транскордонного співробітництва як форми міждержавної інтеграції за допомогою інтенсифікації зв'язків прикордонних регіонів, що сприяє вільному переміщенню товарів, послуг, капіталів і людей. Цей вид співробітництва здійснюється у межах двох або більше територій держав, що мають спільний кордон. Транскордонне співробітництво здійснюється за різними напрямками розвитку – економіки, екології, гуманітарного та інших профілів. Правові відносини такого співробітництва визначені у межах Європейської рамкової конвенції про прикордонне співробітництво територіальних спільнот та влад 1980 року. Відповідно до положень цієї Конвенції, прикордонним, або транскордонним співробітництвом вважаються «будь-які узгоджені дії, спрямовані на посилення та заохочення відносин між сусідніми територіальними спільнотами та владами, які знаходяться під юрисдикцією двох або більше сторін, які домовляються між собою...».

Особливу форму транскордонного співробітництва становлять єврорегіони, які не виступають наднаціональною або наддержавною структурою, а становлять собою форму, що сприяє розвитку міжрегіонального співробітництва. Рішення керівних органів єврорегіонів не мають сили правових документів або норм та стосуються лише партнерських відносин членів єврорегіону. Вони виступають рекомендаційними документами і вступають у силу після їх затвердження, реєстрації та повідомлення зацікавленим особам [4, с. 35].

Щодо України, то за її участю, за часів незалежності було створено 8 єврорегіонів: «Карпатський єврорегіон», «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Дніпро», «Слобожанщина», «Ярославна» та «Донбас».

Саме тому регіональна складова зовнішніх відносин України проявляється у розвитку та інституалізації співробітництва між суміжними прикордонними регіонами, зокрема й з Російською Федерацією.

За сучасних умов розвитку транскордонного співробітництва та вищезгаданих єврорегіонів відкриваються нові можливості активізації господарської діяльності на периферійних територіях, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності [5, с. 64-65].

Питання сучасного міжрегіонального та прикордонного співробітництва між Україною і Російською Федерацією відрегульовані положеннями Закону України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р.[6] та Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією, яка набрала чинності для України з 14.06.2012 р.[7]. Ці нормативно-правові документи визначають мету та принципи державної політики у сфері транскордонного співробітництва, права суб'єктів, принципи та форми державної підтримки транскордонного співробітництва та його фінансове забезпечення. Так, Угода була укладена на основі прийнятої 04.10.2010 р. Програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва Російської Федерації та України на 2011 – 2016 рр., якою передбачено пріоритетні напрями взаємодії двох держав з питань розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва, а також пріоритетні галузі співробітництва суб'єктів Російської Федерації та адміністративно-територіальних утворень України. Основна дія Програми спрямована на: удосконалення нормативно-правової бази міжрегіонального та прикордонного співробітництва Російської Федерації та України; здійснення системної підтримки на державному, регіональному та місцевому рівні реалізації спільних проектів у пріоритетних сферах співробітництва суб'єктів Російської Федерації та адміністративно-територіальних утворень України; удосконалення взаємодії на державному, регіональному та місцевому рівнях з питань розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва і реалізації проектів; удосконалення взаємодії у сфері прикордонного, митного та інших видів контролю, які здійснюються на державному кордоні; здійснення ефективної взаємодії у правоохоронній сфері, в галузі зайнятості і трудової міграції, територіального планування, контрольного планування, конкурентної політики, міжнаціональної політики, ЗМІ тощо;

розвиток міжмуніципального співробітництва та братерських зв'язків; сприяння розвитку малого бізнесу з метою створення нових робочих місць і розвитку сучасної інфраструктури прикордонних регіонів тощо [8].

Міжрегіональне співробітництво між Україною та Російською Федерацією наразі здійснюється відповідно до ст. 6 Угоди про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією [7] за такими напрямками:

- розроблення та реалізація регіональних стратегій розвитку, у тому числі стратегій розвитку прикордонних територій, а також методик підготовки довгострокових цільових програм;
- формування та реалізація регіональної політики, в тому числі у сфері прикордонного співробітництва і соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів;
- реалізація регіональної інвестиційної політики та підвищення інвестиційної привабливості регіонів;
- розвиток інноваційної сфери;
- встановлення і розвиток контактів між регіональною владою держав Сторін, у тому числі шляхом сприяння укладанню міжрегіональних угод; активізація міжрегіональної кооперації;
- активізація ділових контактів представників бізнесу.

Так, свідченням співпраці між регіонами двох держав є, наприклад, подана «Інформація про міжнародне міжрегіональне співробітництво на 1.07.2012 р.» щодо міжнародних відносин Тернопільської області з регіонами інших країн, зокрема й Російської Федерації. Визначаючи міжнародне міжрегіональне співробітництво як винятково ефективний напрямок інтеграції та важливий чинник економічного розвитку, керівництво регіону узгодило з Міністерством закордонних справ Російської Федерації підписання рамкової угоди про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво області з Адміністрацією Курганської та Смоленської областей Російської Федерації, а у рамках 3 Українсько-Російського міжрегіонального економічного форуму було підписано Програму співробітництва на виконання Угоди між Тернопільською обласною державною адміністрацією України та Адміністрацією Нижньгородської області Російської Федерації на 2012 - 2013 роки. Налагодженню міжнародних відносин між регіонами двох країн й сприяє поглиблення співробітництва в рамках уже діючих угод про міжрегіональне співробітництво, що дають можливість до розширення та налагодження торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва підприємств Тернопільської області та відповідних регіонів Російської Федерації.

Починаючи з 2001 року обласна державна адміністрація Тернопільської області активно співпрацює з Нижньгородською областю Російської Федерації, правовою основою такого співробітництва стала укладена 20 червня 2001 року Рамкова угода про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво між Тернопільською обласною державною адміністрацією та адміністрацією Нижньгородської області Російської Федерації.

У процесі міжрегіонального співробітництва Тернопільською обласною державною адміністрацією розроблено проект Програми співробітництва на виконання Угоди на 2012-2013 роки, який надіслано до Адміністрації Нижньгородської області (листом від 23.02.2012 року «Про поглиблення двостороннього співробітництва» № 02-893/30-09) для подальшого погодження.

Відповідно до положень ст. 12 Угоди про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією у сфері прикордонного співробітництва діяльність обох держав спрямована на здійснення спільних програм і проектів, що реалізуються в цілях соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, а також програм і проектів, спрямованих на етнокультурний розвиток населення регіонів. Нормативним документом також регулюються питання встановлення і зміцнення співробітництва між компетентними органами держав, у тому числі: у сфері взаємодії та обміну інформацією щодо облаштування пунктів пропуску через українсько-російський державний кордон; у сфері протидії транскордонній протиправній діяльності, насамперед у боротьбі з незаконним обігом зброї, її основних частин та боеприпасів, вибухових і отруйних речовин і вибухових пристроїв, ядерних і радіоактивних матеріалів, алкогольної і тютюнової продукції, контрабандою культурних цінностей, а також із нелегальною міграцією; у сфері здійснення контролю (нагляду) - за територіями прикордонних регіонів з метою забезпечення безпеки для населення продукції (товарів), хімічних, біологічних і радіоактивних речовин, відходів та інших вантажів, які становлять небезпеку для людини тощо.

Усього між Росією й Україною укладено понад 200 міждержавних і міжурядових договорів і близько 300 міжвідомчих угод.

Міжнародне транскордонне співробітництво як комплекс дій, спрямованих на встановлення та поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, що відповідає органам влади Російської Федерації, здійснюється у межах угод, які підписані між такими суб'єктами транскордонного співробітництва. Однією з форм такого співробітництва є створення євро регіонів. При чому євро регіон можна розуміти як адміністративно-територіальне утворення,

що включає в себе не менш ніж дві країни з одним, як мінімум, спільним кордоном, або територію добровільного транскордонного співробітництва, в межах якої реалізуються певні проекти, вирішуються проблеми зайнятості, розвитку інфраструктури тощо [9].

Особливості сучасного розвитку прикордонного співробітництва між Україною та Російською Федерацією на рівні областей полягають у подоланні проблем, які стримують цей напрямок українсько-російських відносин. Прикладом співпраці у цьому напрямі є процес транскордонного співробітництва між адміністраціями Харківської та Білогородської областей у межах одного з єврорегіонів, спільних для України та Російської Федерації – «Слобожанщини». Основні документи щодо створення цього регіону були підписані 7 листопада 2003 р. Відповідно до його положень основними ознаками єврорегіону «Слобожанщина» є просторова компактність та високий потенціал розвитку за рахунок соціально-економічного взаємодоповнення суміжних територій Білогородської та Харківської областей.

Діяльність двох обласних адміністрацій у межах спільного єврорегіону стало свідченням розуміння, що завдяки близькому розташуванню до державного кордону є можливість отримання додаткових матеріальних і моральних благ завдяки: здійсненню транзиту товарів, виконанню посередницьких функцій; особливостям розташування (Белгородська область співпрацює з найбільшим промисловим і культурним центром України – Харковом, розташованим усього лише в 30 км від кордону, а Ростовська – з двома найбільш індустріалізованими областями України); спільному використанню природних ресурсів; співробітництву з іншими областями, розташованими вздовж кордону; зацікавленості міжнародних організацій, стурбованих ситуацією в прикордонній зоні, боротьбою з нелегальною міграцією тощо [10]. Про це свідчать такі дані: загальний зовнішньоторговельний оборот Харківської області у 2010 р. склав 3 млрд 267,3 млн дол. США і збільшився в порівнянні з 2009 роком на 18,4 %. Найбільші обсяги експортних поставок здійснювались до Російської Федерації – 50,2 %, Казахстану – 6,3, Білорусі – 5,3 %. Імпортні надходження – з Російської Федерації – 39,2 %, Китаю – 9,1, Німеччини – 5,5, Білорусі – 4,2 %. Росія була і ще довго залишиться не лише головним постачальником сировини, особливо нафти та газу, а й ключовим споживачем українських високотехнологічних товарів з високою доданою вартістю. Тому від відносин з Російською Федерацією залежить відкритість російського ринку для вітчизняних виробників.

З метою розширення міжрегіональної співпраці протягом 2010 р. керівництвом Харківської області було підготовлено, погоджено та підписано низку документів з регіонами Росії, серед яких:

Протокол за результатами зустрічі керівників прикордонних областей України та Російської Федерації; Декларація про співробітництво між прикордонними областями України та Російської Федерації;

Протокол між Харківською обласною державною адміністрацією України та Адміністрацією Ростовської області Російської Федерації про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво;

План заходів по реалізації Угоди про співробітництво в торговельно-економічній, науково-технічній і культурній сферах на 2010 – 2012 рр. між Адміністрацією Белгородської області Російської Федерації і Харківською обласною державною адміністрацією України;

Протокол про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво між Харківською обласною державною адміністрацією України та Урядом Московської області Російської Федерації на 2011 – 2012 рр.; – Угода між Харківською обласною державною адміністрацією України та Урядом Республіки Татарстан Російської Федерації про торговельно-економічне, науково-технічне, соціальне та культурне співробітництво.

Виходячи з цього не можна заперечити, що євро регіон «Слобожанщина» хоча й виступає молодю інтеграційною структурою, проте вже має ціннісні напрацювання у цьому напрямі [11, с. 42-51].

Щодо міжнародних відносин між Україною та Росією у рамках інших євро регіонів, то насамперед зауважимо, що не завжди ці відносини мали і мають досить нестабільний характер. Така ситуація властива для відносин у межах євро регіону «Дніпро». Угода, що зафіксувала створення цього євро регіону, була підписана у квітні 2003 р. в м. Гомелі між керівництвом Брянської області Російської Федерації, Гомельської області Білорусі та Чернігівської області України. Серед основних напрямів співробітництва між областями було виділено економічний, культура і освіта, транспортний, охорона здоров'я, соціальна сфера, захист навколишнього середовища та ін. За таким принципом було створено 2004 р. євро регіон «Ярославна» на території Сумської області України та Курської області Росії. 2007 р. у квітні в м. Курськ представниками двох країн було проведено конференцію, на якій було підписано Угоду про створення єврорегіону «Ярославна» та затверджено його статут. Головна мета створення євро регіону – сприяння стійкому соціально-економічному розвитку, науковому та культурному співробітництву обох регіонів України та Росії. 2010 р. також було створено ще один єврорегіон «Донбас» між Ростовською областю Російської Федерації та Донецькою і Луганською областями України. Створення таких євро регіонів нині дає можливість концентрувати зусилля на основних напрямках взаємодії: торгівлі, фінансах, туризмі, екології, сільському господарстві, транспорті по всій довжині загального кордону.

Наразі розвиток прикордонних областей Росії та України, які мають міцний виробничий, інтелектуальний та інфраструктурний потенціал штучно стримується за відсутності координації у соціально-економічному або екологічному питанні. Саме тому у межах міжнародного співробітництва постає досить актуальне завдання для всіх євро регіонів, створених між Україною та Росією – сформувати систему загального просторового планування суміжних територій України та Росії, відрегулювати закономірний у нових економічних умовах процес перерозподілу соціальних функцій прикордонних територій, стабілізувати агропромислові території, реалізація загальних програм із захисту навколишнього середовища, активізувати розвиток цивілізованого малого та середнього бізнесу [12, с. 44-45]. Цьому сприяє створення Підкомісії з питань міжрегіонального і прикордонного співробітництва Комітету з питань економічного співробітництва Україно-Російської міждержавної комісії. З лютого 2009 р. у рамках цієї Комісії відбулося декілька засідань, на яких розглянуті основні питання міжрегіонального і прикордонного співробітництва, а також визначені напрямки розвитку подальшого співробітництва в цій сфері.

На сьогодні актуальним завданням співпраці у межах діяльності Підкомісії з питань міжрегіонального і прикордонного співробітництва Комітету з питань економічного співробітництва Україно-Російської міждержавної комісії є розробка таких механізмів і форм співробітництва, що дозволили б встановлювати прямі торгово-економічні відносини між господарчими суб'єктами обох країн, створення нових спільних форматів взаємодії, укладання міжрегіональних програм підтримки малого і середнього бізнесу. Свідченням появи таких механізмів міжнародно-правового регулювання у цій сфері є:

- Програма заходів на 2011 - 2015 роки з реалізації Угоди між Радою міністрів Автономної Республіки Крим (Україна) і Урядом Ямало-Ненецького автономного округу (Російська Федерація) про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво укладена між Автономною Республікою Крим та Ямало-Ненецьким Автономним округом;
- Програма про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво між Урядом Московської області (Російська Федерація) та Севастопольською міською державною адміністрацією (Україна) на 2011 -2012 роки, укладена між урядом Московської області і містом Севастополь;
- Протокол заходів на 2011 - 2012 роки з реалізації Угоди між Запорізькою обласною державною адміністрацією України та Урядом Челябінської області Російської Федерації про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво тощо.

Серед міжнародних заходів, які активно впливають на сучасний процес міжрегіонального та прикордонного (транскордонного) співробітництва варто відзначити наступні події. По-перше, це зустріч Президентів України і РФ із керівниками прикордонних регіонів обох країн, що відбулася 21 квітня 2010 року у Харкові, на якій було обговорено питання двостороннього співробітництва в політичній, економічній, військово-технічній, гуманітарній сферах, прикордонного співробітництва, Азово-Керченського врегулювання, проблематики перебування Чорноморського флоту РФ на території України [13].

Активно сприяло міжнародно-правовому регулюванню відносин між двома державами також проведення Першого Україно-Російського міжрегіонального економічного форуму під патронатом Президентів України і Російської Федерації, який відбувся 4 жовтня 2010 року в м. Геленджик за рахунок участі у ньому не тільки прикордонних, але й інших регіонів, що досягли високого рівня економічного співробітництва: це представники центральних органів виконавчої влади, керівники регіонів України і Російської Федерації, а також представники ділових кіл обох країн, зацікавлені надалі у зміцненні господарських і культурних зв'язків. Серед актуальних питань, розглянутих на Форумі особливу увагу було приділено проблемам розвитку транспортних коридорів між Україною і РФ, діяльності євро регіонів, облаштуваності і покращенню функціонування пунктів пропуску на українсько-російському кордоні, спрощення митних і прикордонних процедур, удосконалення системи прикордонної торгівлі, інноваційного розвитку на рівні регіонів, охорони навколишнього середовища, розвитку великих інфраструктурних проектів між Україною і Російською Федерацією (зокрема, будівництво транспортного мостового переходу через Керченську протоку), а також перспективи підготовки до Євро-2012 в Україні і зимових Олімпійських іграх у 2014 році у м. Сочі.

Враховуючи актуальність питань міжнародно-правового регулювання відносин обох країн у сфері міжрегіонального та транскордонного співробітництва, нині розвиток цих відносин активно відбувається за сприяння зовнішньополітичних відомств Росії та України. Починаючи з жовтня 2007 р. такі зустрічі керівництв Міністерств закордонних справ обох країн позитивно сприяють встановленню тісної взаємодії між регіонами України і суб'єктами Російської Федерації по всій лінії українсько-російського кордону.

Крім згаданих, існують ще два формати українсько-російського міжрегіонального співробітництва, діяльність яких планується відновити вже найближчим часом:

- Рада керівників прикордонних областей України, РФ і Республіки Беларусь (створена в січні 1994 року);
- Постійно діюча нарада керівників регіонів України і РФ - «Співдружність регіонів» (відповідна угода була підписана 18 травня 2003 року в м. Одеса). Результатом проведеної в 2010 році роботи стало створення

спільної Українсько-Російської робочої групи з метою розробки механізмів діяльності вищезгаданої Постійно діючої наради.

Оцінюючи сучасний стан розвитку міжнародного прикордонного співробітництва, необхідно зазначити, що, власне, за ініціативою Державної митної служби України протягом 2010 - 2011 років було підготовлено Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні[14]. Відповідно до її положень визначаються основи співробітництва під час здійснення спільного контролю, пов'язаного з перетинанням українсько-російського державного кордону особами, транспортними засобами, а також з переміщенням через нього товарів. Під спільним контролем положеннями Угоди тлумачиться сукупність погоджених за метою, місцем і часом заходів щодо застосування форм і методів контролю або відмови від його здійснення у зв'язку зі здійсненням контрольними органами дій стосовно осіб і транспортних засобів, що перетинають кордон, та товарів, які переміщуються через нього, а також здійснення обміну інформацією між контрольними органами про результати проведеного контролю (ст. 2).

Цю Угоду було підписано 18 жовтня 2011 року в м. Донецьку між Урядами України та Російської Федерації з метою виконання домовленостей, досягнутих у 2010 році під час робочих зустрічей Президента України Віктора Януковича і Президента Російської Федерації Дмитра Медведева стосовно укріплення українсько-російського співробітництва в економічному та гуманітарному блоках.

Укладення цієї Угоди дало можливість обома країнами створити найбільш комфортні умови для громадян не тільки України та Російської Федерації, а також інших країн під час перетину ними українсько-російського державного кордону.

Україною її ратифіковано 13 січня 2012 р. А відповідно до інформації, розміщеної на офіційному сайті Президента Російської Федерації, ним підписано Федеральний закон про ратифікацію Угоди російською стороною лише 12 листопада 2012 року[15]. Українська сторона виявилась більш дієвою у напрямі налагодження двосторонніх контактів щодо окресленого питання. Зокрема, українською стороною підготовлено проект Протоколу між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації, яким буде визначено перелік пунктів пропуску для запровадження спільного контролю на українсько-російському державному кордоні.

Варто відзначити позитивну тенденцію співпраці у цьому напрямі в останній час. Так, керівництво обох держав на міждержавному рівні активно сприяє ефективному функціонуванню прикордонного та міжрегіонального співробітництва: з 2 по 3 вересня 2012 року в м. Москві (Російська Федерація) делегація Державної прикордонної служби України на чолі з Головою Державної прикордонної служби України генералом армії України Литвином М.М. взяла участь у зустрічі керівників прикордонних відомств України та Російської Федерації. Відповідно до положень вищезгаданої Угоди було окреслено стан, перспективи діяльності та основні проблеми, які є актуальними у питаннях транскордонного співробітництва регіонів: незаконна міграція, активна контрабандна діяльність, порушення правил перетинання державного кордону та незаконний промисел рибних ресурсів в акваторії Азовського і Чорного морів, а також Керченській протоці. Саме зустрічі на високому рівні між обома країнами є свідченням готовності обох сторін до подальшої плідної співпраці в інтересах забезпечення надійної охорони українсько-російського державного кордону і розвитку прикордонного співробітництва [16].

Свідченням позитивного впливу міжнародного співробітництва між двома країнами є зростаючі показники взаємної торгівлі українських та російських прикордонних областей. Українсько-російські євро регіони, створені та ті, які можуть ще утворитися (наприклад між Ростовською областю Російської Федерації та Луганською та Донецькою областями України), окрім торговельно-економічної взаємодії, мають на меті у перспективі упорядкувати нормативно-правову базу, яка регулює міжнародне прикордонне співробітництво. Отже, за останні два десятиліття в Україна та Росія сформовано правову базу для розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва, адже обидві держави свого часу приєдналися до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами і отримали змогу на її основі організувати певні транскордонні структури.

Відносини у сфері прикордонного та міжрегіонального співробітництва між обома державами останнім часом стають предметом наукових дискусій. Міжнародна наукова конференція «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва» відбулась 15 грудня 2012 р. у м. Харкові. Робоча група у складі науковців А.П. Голікова, Н.А. Казакової, О.С. Передерія, О.В. Ханової, П.О. Черномаза, С.Є. Ігнат'єва визначила пріоритети у міжнародній діяльності щодо транскордонного співробітництва обох держав, які стосуються питань : діяльності євروهіона «Слобожанщина», аналізу та оцінки прикордонних регіонів, активізації діяльності українсько-російського прикордонного співробітництва, проблем становлення та розвитку євروهіонів України, європейського досвіду інтеграційних утворень, теоретико-методичні засад вивчення транскордонного співробітництва, удосконалення правового поля транскордонного співробітництва, сучасних проблемних питань та перспектив налагодження дипломатичних відносин між Україною та Росією, ролі аль-

тернативної енергетики та особливостей її розвитку в рамках регіонального співробітництва «ЄС – Україна – Росія» [17]. Діяльність науковців сприяє активізації та підвищенню ефективності транскордонного співробітництва прикордонних областей України і Російської Федерації.

Серед перспективних питань у сфері міжрегіонального та прикордонного міжнародного співробітництва між Україною та Росією має стати об'єднання зусиль держав і областей у вирішенні загальних проблем на основі нових міжнародно-правових документів міждержавного і міжкультурного рівня; узгодження зусиль і координація дій у міжнародних організаціях по захисту спільних інтересів; розширення сфер співробітництва, включаючи міжрегіональний рівень; пошук оптимальних міжнародно-правових механізмів прийняття погоджених рішень по конкретних напрямках співробітництва; активне залучення громадськості в розвиток україно-російського діалогу й співробітництва з метою створення системи стійких відносин.

Процеси транскордонного співробітництва стосуються відносин між місцевими органами влади на рівні регіонів та громад, стосунків між громадськими організаціями, між громадами по різні боки кордону, між представниками приватного сектору сусідніх країн, а також між простими громадянами, що мешкають на цій території. Задля взаємного збагачення й використання загальної духовної спадщини, унікального інтелектуального потенціалу в інтересах сприяння всебічному економічному й культурному прогресу Україна й Росія можуть і повинні поглиблювати співробітництво у взаємно погоджених пріоритетних областях і створити сприятливі умови для побудови суспільства, заснованого на знаннях, використанні новітніх досягнень науки. Тобто необхідно ще багато зробити у даному напрямі, щоб міжрегіональні відносини приносили очікувані результати, сприяли поступальному соціально-економічному розвитку як окремих адміністративно-територіальних утворень, так і країни в цілому.

1. Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про співробітництво у боротьбі проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зловживання ними від 19.11.1998 р. // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_136/conv
2. Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Генеральною прокуратурою Російської Федерації від 15.09.2010 р. // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_367
3. Угода між Державною службою фінансового моніторингу України та Федеральною службою з фінансового моніторингу Російської Федерації щодо співробітництва в сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму від 11.07.2012 р. // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_405
4. Данилишин Б.М. Социально-экономические проблемы регионов: методология и практика: монография. – Черкассы: СОПС НАН Украины, 2006. – 286 с.
5. Посібник з транскордонного співробітництва / Укладач АРР «Закарпаття». – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2005. – 70 с.
6. Закону України «Про транскордонне співробітництво» від 24.06.2004 р. // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
7. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Російською Федерацією // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_412
8. Программа межрегионального и приграничного сотрудничества Российской Федерации и Украины на 2011-2016 годы // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_382/conv
9. Скотт Дж. Стимулирование кооперации: могут ли евроегионы стать мостами коммуникации [Электронный ресурс]. В: Кочующие границы. Материалы международного семинара (на русском и английском языках); под ред. О. Бредниковой, В. Воронкова. – С.-Петербург, 1999. // Режим доступу: <http://www.indepsocres.spb.ru/7r.htm>

10. Кірюхін О. М. Формування транскордонних євро регіонів: чи є перспектива для Слобожанщини? / О. М. Кірюхін // Українсько-російське пограниччя: формування соціального та культурного простору в історії та в сучасній політиці. – 2003. – Режим доступу: http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/seminars/materials/2003_04_11.pdf
11. Голиков А.П., Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина» и трансграничное сотрудничество Украины и России // Трансграничные проблемы стран СНГ / Институт географии РАН: Отв. ред. В.М. Котляков. – М.: Олус, 2003. – 210 с..
12. Трансграничное украинско-российское сотрудничество: формы, методы, перспективы: монография / под общ.ред. В.И. Дубницкого, В.И. Ляшенко. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 419 с.
13. Спільна заява Президентів України та Російської Федерації з питань безпеки в Чорноморському регіоні від 17.05.2010 // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_361/conv
14. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні від 13.01.2012 // Офіційний інтернет-ресурс Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_387
15. Держмитслужба: Перспектива спільного контролю на українсько-російському кордоні стає реальністю, 21. 11. 2012 // Офіційний інтернет-ресурс Державної митної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/article?jsessionId=31576BC88BEDA31A665C36A8F2719107?art_id=3618441&cat_id=295923
16. Регіональне співробітництво із суміжними країнами, 11.01.2013 // Офіційний інтернет-ресурс Державної прикордонної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dpsu.gov.ua/ua/static_page/104.htm
17. Міжнародна конференція «Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва»: підведення підсумків, 17.12.2012 // Офіційний інтернет-ресурс Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/news?news_id=2224

Summary

This article summarizes the experience of legal regulation of cross-border and inter-regional cooperation between the territorial units of Ukraine and the Russian Federation for the past 20 years - since independence creation of state by the Russian Federation. It is noted that the complex regulatory cross-border and inter-regional relations includes several levels of regulation - interstate, at the level of international law - based on interstate and intergovernmental agreements, and treaties of interdepartmental character. The second level - a common and recommendational level - at non-obligatory decisions of administrations and territorial units and European regions. Their solutions are non-regulatory and enter into force, with the consent and approval of the competent authorities of territorial units. The third level of legal regulation - the legislature. National legislation of the two countries in accordance with the basic parameters of international legal regulation defined the main regulatory aspects of cooperation between the regions of neighboring countries. The main thing - the competence and the list of functions of the organs of state power and local self-government in the implementation of cross-border and interregional cooperation. The article notes the experience of such a comprehensive legal regulation, its achievements and prospects of further development and increase the effectiveness of this type of cooperation between states. It is emphasized that the international legal and regulatory framework of cross-border and inter-regional cooperation in general allows it to steadily grow, particularly in recent years. As noted by a large value for the development of cross-border cooperation of interaction with the central government and cooperating neighboring states - on the agenda of the Interstate Commission on interregional and cross-border cooperation and the creation of a special sub-committee within the Interstate Commission helped to activate this type of cooperation between the regions of Ukraine and the Russian Federation.

Право ЄС, Ради Європи і порівняльне правознавство

Борис Бабін

Правове програмне регулювання взаємодії України та Європейського Союзу

У статті розглянуті аспекти використання правових механізмів програмного регулювання взаємодії держав та Європейського Союзу (на прикладі України). Розглянуті відповідні правові акти, інститути та механізми, досліджено форми програмного регулювання цих відносин. Проаналізовано специфіку національної імплементації у сфері програмного регулювання.

The aspects of using the legal mechanisms of program regulation of the correlations of the states and European Union (on Ukrainian example), are looked at the article. The coherent legal acts, institutes and mechanisms are watched, forms of the program regulation in those relations are researched at. Specification of the national implementation in area of the program regulation is analyzed.

Специфіка виникнення, реалізації, класифікації програмних наднаціональних правових регуляторів досі є невизначеними у доктринальних дослідженнях. Такі програми стали формою регулятивних норм, зокрема, в рамках двосторонніх міждержавних правовідносин, зовнішньої та внутрішньої організаційно-правової активності міжнародних організацій глобального та регіонального вимірів; з'являються регламентні акти у сфері міжнародного програмування. Це обумовлює *актуальність* аналізу проблеми міжнародних правових програм. Зокрема, важливою складовою такого аналізу є визначення міжнародно-правового змісту програмного регулювання взаємодії держав та Європейського Союзу (далі – ЄС). Водночас на вітчизняному прикладі можна дослідити особливості програмного правового регулювання взаємодії між Україною та ЄС, що можна вважати метою цієї статті.

Завданнями цієї роботи є визначення специфіки програм, схвалених між ЄС і окремими державами (на прикладі України), особливостей їх розроблення та застосування (імплементації), відмінностей структури та правового змісту цих програм. Слід зауважити, що питання міжнародних (наднаціональних) програм досі аналізувалися насамперед у зв'язку із правовою доктриною, яка була розроблена з нашою участю та знайшла свій розвиток у працях О.Ю. Іваницького, В.О. Клочкова, В.О. Кроленко, Е.В. Третяка, К.В. Удовенко, але аспекти статусу програмних актів, схвалених між ЄС та третіми державами досі не висвітлювалися. Окремі теоретики міжнародного права, зокрема Г.Ю. Бувайлик, А.С. Гавердовський, Г.П. Жуков, Н.М. Ульянова, С.В. Черниченко розглядали аспекти міжнародної програмної діяльності, але ці праці сьогодні є застарілими емпірично та ідеологічно.

Програмне регулювання відносин України та ЄС на сьогодні знайшло свій вираз, зокрема, у таких актах, як Плані дій: План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ від 12 грудня 2001 р., План дій «Україна – ЄС» «Європейська політика сусідства» від 21 лютого 2005 р., План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 р. та План дій з лібералізації візового режиму від 22 грудня 2010 р. «Безвізовий діалог між Україною та ЄС», а також у Порядку денному асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 24 листопада 2009 р. Тому слід проаналізувати правовий зміст та форму відповідних актів.

План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ було погоджено на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 12 грудня 2001 р., документ складався з чотирьох розділів («Завдання та стратегічні цілі», «Рамки співробітництва», «Сфери співробітництва» та «Імплементація (інструменти та заходи)»), із спеціальним зазначенням, що «перелік пріоритетів, зазначених в цьому Плані, не є вичерпним» і що «при необхідності до Плану можуть бути додані інші заходи в галузі юстиції та внутрішніх справ» [1]. Цікаво,

УДК 341.176.2

БАБІН Борис Володимирович,

© **Б. Бабін, 2013**

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного та кримінального права Одеської національної юридичної академії.

що серед завдань Плану 2001 р. передбачалося підвищення координації програм надання допомоги країнам-членами та ЄС для відображення пріоритетів в галузі співробітництва; а в якості рамок співробітництва було наведено програми ЄС:

- План дій щодо організованої злочинності 1997 р.;
- План дій у сфері юстиції та внутрішніх справ 1998 р.;
- Спільна стратегія щодо України 1999 р.;
- Стратегія ЄС щодо наркотиків на 2000-2004 рр. 1999 р.;
- План дій ЄС щодо наркотиків на 2000-2004 рр. 2000 р.

До сфер співробітництва Плану 2001 р. відносив питання міграції та притулку, прикордонного співробітництва та візової політики, організованої злочинності, тероризму, співробітництва у сфері судочинства та в правоохоронній сфері, аспекти посилення ролі судової влади, верховенства закону та покращення управління. Для імплементації Плану 2001 р. ЄС спільно з українськими органами влади зобов'язувався розробити план-графік, включаючи імплементацію, моніторинг та оцінку й визначення щорічних пріоритетів. Функції моніторингу та оцінки імплементації Плану 2001 були надані відповідному підкомітету, створеному в рамках Угоди про співробітництво між ЄС та Україною. Підкомітет мав зустрічатися щонайменше раз на рік, а при необхідності частіше, для обговорення конкретних питань, на цих зустрічах мали встановлюватися щорічні пріоритети Плану.

До кінця 2005 р. Рада ЄС мала переглянути діяльність за Планом дій 2001 р. та винести рішення про здійснення подальших досліджень з цього приводу. Представництва Європейської комісії та країн-членів ЄС в Києві (ЮВС-аташе, контактні особи, консульський персонал) мали «проводити регулярні зустрічі для обговорення питань», що містяться в Плані 2001 р., також визначалося доцільним проведення періодичних спільних засідань із представниками української місії при ЄС в Брюсселі. Окрім обміну відповідною інформацією, ЮВС-аташе мали оцінювати виконання Плану дій та виступати з пропозиціями про покращення цього процесу. Елементами імплементації Плану 2001 р. також були визначені «належна участь України в програмах ЄС та країн-членів» та використання програми ТАСІС на підтримку зусиль України.

Подібний План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, схвалений 18 червня 2007 р., складався з п'ятих розділів («Виклики та стратегічні цілі», «Свобода», «Безпека», «Юстиція» та «Імплементація»). У ньому визнавалося, що План дій 2001 р. «заклав фундамент для такого співробітництва, передбачаючи широкий спектр дій, зокрема, за напрямками управління кордонами та віз, міграції і притулку, боротьби із злочинністю і тероризмом, а також зміцнення судової влади, верховенства права та належного управління» та «сформував розділ «Юстиція, свобода і безпека» Плану дій Україна – ЄС 2005 р. До Плану дій 2007 р. додавався План-графік, який дав «змогу відслідковувати виконання Плану дій», а сам План дій 2007 р. повинен був бути переглянутим «із метою посилення у конкретний спосіб співробітництва між Україною та ЄС з урахуванням розвитку зони свободи, безпеки і юстиції у ЄС та безпосереднього сусідства».

У Плані дій 2007 р. передбачалося, що його План-графік буде «живим» документом, який оновлюватиметься принаймні один раз на рік. Пріоритети співробітництва мали переглядатися Підкомітетом № 6 «Юстиція, свобода та безпека» і міністрами юстиції і внутрішніх справ ЄС та України в ході проведення засідань у форматі Україна – Трійка ЄС, для чого підкомітет № 6 мав збиратися принаймні один раз на рік. Додатково Група з питань юстиції, свободи та безпеки у Києві, яка складалася з представників країн – членів ЄС (аташе з питань ЮСБ, офіцери зв'язку, консульський персонал) та Європейської Комісії, мала право проводити регулярні зустрічі з метою обговорення питань Плану дій 2007 р. У п. 5 V розділу Плану передбачалося, що для підтримки заходів, визначених у цьому документі, буде «в межах існуючих пріоритетів» надана фінансова допомога ЄС а «нові інструменти зовнішньої допомоги суттєво збільшать гнучкість [її] застосування» [2].

Отже, можна побачити, що Плани дій 2001 р. та 2007 р. передбачали подібні механізми власної імплементації. Така імплементація мала двосторонній та зокрема програмний характер; так, у Плані дій 2007 р. згадувалися, як правові засадничі акти, і загальний План Дій Україна – ЄС, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 21 лютого 2005 р., і Гаазька Програма, затверджена Радою ЄС 4 листопада 2004 р., План дій з її виконання від 16 червня 2005 р., а також Глобальна стратегія розвитку зовнішнього виміру співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки ЄС від 12 грудня 2005 р. Фактично План дій 2007 р. розглядався, як імплементаційний механізм з їх реалізації. Так, 11 цілей ч. 1 розділу IV Плану дій були засновані та мали співвідноситися із положеннями Плану дій Україна – ЄС 2005 р., розділ «Демократія, верховенство права, права людини та основні свободи». Серед національних програмних імплементаційних заходів у Плані дій 2007 р. згадувалися:

- державна програма боротьби з торгівлею людьми;
- національна стратегія по боротьбі з переміщенням наркотиків, відповідно до Стратегії та Плану дій ЄС з протидії наркоманії;
- антикорупційна стратегія з метою суттєвого зменшення рівня корупції відповідно до рекомендацій експертів Ради Європи.

План дій «Україна – Європейський Союз», «Європейська політика сусідства», у свою чергу, був схвалений урядом України 12 лютого 2005 р. та Радою з питань співробітництва між Україною і ЄС 21 лютого 2005 р. План дій 2005 р. був розроблений на три роки, його імплементація мала сприяти реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво як діючої основи співробітництва України та ЄС та підтримці мети України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур.

Імплементація Плану дій мала значно наблизити українське законодавство, норми та стандарти до законодавства ЄС, закласти «міцну основу для подальшої економічної інтеграції, включаючи через спільні зусилля у напрямку Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ, на основі ухвалення та реалізації економічних та торговельних норм та правил, які сприятимуть посиленню торгівлі, інвестування та зростання». План дій 2005 р. мав сприяти «розробці та реалізації стратегій та заходів, спрямованих на забезпечення економічного зростання та соціального зближення, зростання життєвого рівня та захисту навколишнього середовища, забезпечуючи тим самим досягнення довгострокової цілі сталого розвитку». Згідно з приписами Плану дій 2005 р. Україна та ЄС мали спільно працювати з метою його виконання згідно з ухваленою Спільною Стратегією ЄС щодо України [3].

Як і зазначені вище спеціалізовані Плани дій, План дій 2005 р. приділяв істотну увагу програмній імплементації власних приписів та норм. Так, у Плані йшлося, зокрема, про необхідність запровадження стратегічного планування на державному та регіональному рівнях в Україні, розробки проекту Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 року та створити нормативно-правову базу для стимулювання розвитку регіонів, включаючи депресивні території (п. 8 ч. 2.2 Плану дій). Також у Плані дій передбачалося завершити розробку та прийняти державну стратегію сталого розвитку та здійснити заходи для забезпечення її імплементації, вжити заходів у напрямку її виконання (п. 9 ч. 2.2 Плану дій). Певна увага в Плані приділялася й міжнародним програмним заходам; зокрема, передбачалося:

- доопрацювати спеціальний «План дій поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у сфері науки та технологій»;
- збільшити участь у програмі ЄС Еразмус Мундус;
- посилити участь України у програмі Tempus III та використовувати її для розширення співробітництва в сферах професійно-технічної освіти;
- розширити співробітництво у сфері неформальної освіти молоді та сприяти розвитку міжкультурного діалогу через програму ЄС «Молодь»;
- забезпечити підтримку регіонів та участь у підготовці та впровадженні «Програм сусідства» за участю України;
- підвищити ефективність проектів та програм у сфері транскордонного та регіонального співробітництва через забезпечення активної підтримки та залучення місцевих та регіональних рівнів.

Також необхідно розглянути Порядок денний асоціації (ПДА) Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (EU-Ukraine Association Agenda), схвалений 24 листопада 2009 р. [6]. Порівняльний аналіз ПДА Україна – ЄС та попереднього Плану дій дозволив В. Єрмоленку виявити схожі та відмінні елементи цих документів. На його думку, «обидва документи є практичними інструментами співпраці, спрямованими на імплементацію основних положень базових договорів відносин між Україною та ЄС». Водночас вказаний експерт визнає, що ПДА «має «перспективний» характер, спрямований на випередження ходу подій, оскільки має на меті започаткувати виконання окремих положень Угоди про асоціацію, яка в цілому ще знаходиться на стадії розробки» [4]. Вважаємо, що тому ПДА Україна – ЄС 2009 р. слід визнати двостороннім програмним актом, що має самостійне значення як для розроблення Угоди про асоціацію так і задля забезпечення інтеграційної співпраці України та ЄС до його схвалення.

Аналіз пріоритетів ПДА дозволяє стверджувати, що цей програмний акт широко передбачає програмні заходи власної реалізації як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зокрема, як засоби реалізації пріоритетів ПДА в цьому акті згадуються: Національний План дій щодо боротьби з корупцією, План дій щодо співробітництва з митницею, Національна стратегія з питань навколишнього природного середовища на період до 2020 року, Національний план дій з питань навколишнього природного середовища на 2009-2012 роки, державна програма «е-Україна», всеохоплюючий стратегічний план для Державної податкової адміністрації, всеохоплююча національна транспортна стратегія України, план дій щодо підвищення безпеки на дорогах, програма реструктуризації сфери залізничного транспорту тощо [6].

Крім того, у ПДА вказується на: уможливлення участі України у програмі ЄС «Розумна енергетика», участь українських дослідницьких установ у проектах Сьомої рамкової програми, можливу асоційовану участь України у Рамковій програмі з досліджень та у програмі ЄС «Медіа»; також згадуються спільний проект ЄС – МАГАТЕ – Україна стосовно оцінки ядерної безпеки українських атомних електростанцій, Культурна програма Східного партнерства, регіональні та транскордонні програми між Україною та ЄС. Крім того, у ПДА спеціально відзначається що його сторони мають укласти Рамкову угоду щодо участі України в програмах ЄС та тісно співпрацюватимуть з метою її імплементації через окремі робочі домовленості [6].

Певною мірою інший порядок реалізації передбачався у Плані дій з лібералізації візового режиму «Безвізовий діалог між Україною та ЄС», презентованому для України в Брюсселі 22 грудня 2010 р. До речі, цікаво, що, на відміну від розглянутих вище Планів дій, цей документ не був оприлюдненим для широкій українській громадськості. План дій 2010 р. складався із двох частин, у першій («Загальні засади») йшлося про попередню оцінку наслідків можливої майбутньої лібералізації візового режиму та методологію реалізації Плану, частину другу було розділено на чотири блоки, розподілені на два етапи та підблоки. До першого етапу блоків Плану дій 2010 р. було віднесено заходи у сфері законодавства та політичних засад, а до другого – критерії ефективної імплементації Плану дій у відповідній сфері. Як відзначали із цього приводу автори Плану, «з метою сприяння стійким та добре спланованим реформам План дій містить два рівні критеріїв – попередні критерії стосовно політичних засад, які відкриватимуть шлях до досягнення більш конкретних критеріїв (ефективне та стійке виконання відповідних заходів)» [5].

План дій 2010 р. визначив «всі заходи які має схвалити та імплементувати Україна» та встановив «чіткі вимоги, що мають бути виконані». План дій був визначений його авторами, як документ, розроблений з урахуванням сучасного прогресу України у безвізовому діалозі експертного аналізу підготовленого у ході стадії безвізового діалогу з вивчення відповідних умов та відповідей України на детальний запитальник наданих влітку 2010 р. що стосувались чотирьох блоків питань у рамках діалогу. Планом передбачалося, що у разі якщо відбудуться суттєві зміни в поточній ситуації Європейська Комісія може запропонувати його перегляд і адаптацію. Європейська комісія мала звітувати Раді ЄС про виконання першого набору критеріїв з метою прийняття рішення про ініціювання оцінки виконання другого набору критеріїв.

Останній буде оцінюватися під час виїзних перевірок за участі експертів держав-членів ЄС. З цієї метою Європейська Комісія має пропонувати Україні надати детальну інформацію, включаючи відповідні статистичні дані, що дозволить Комісії оцінити конкретні результати на місці. Європейська Комісія має регулярно звітуватиме Європейському Парламенту та Раді ЄС про виконання цього Плану дій. Перший звіт мав бути наданий всередині 2011 р. Європейська Комісія також має здійснити «більш глибокий аналіз можливих міграційних та безпекових наслідків майбутньої візової лібералізації ...перед тим як Комісією та Радою прийматиметься рішення про започаткування оцінки другого набору критеріїв». Таким чином можна побачити, що План дій 2010 р. вбачається його авторами, як значно більш інтерактивний документ та механізм, ніж розглянуті вище плани.

Втім, і План дій 2010 р. передбачав широку національну програмну імплементацію. Так, у ньому згадувалося про необхідність:

- схвалення Плану дій що міститиме часові рамки повного переходу на видачу біометричних закордонних паспортів;
- схвалення Національної стратегії інтегрованого управління кордонами та Плану дій з її імплементації, із часовими рамками та конкретними цілями;
- схвалення Національної стратегії управління міграцією з метою ефективної імплементації законодавчої бази у сфері міграційної політики та Плану дій, що «міститиме часові рамки, конкретні цілі, заходи, результати, показники виконання та достатні людські і фінансові ресурси»;
- схвалення всеохоплюючої стратегії боротьби з організованою злочинністю разом з Планом дій що також «міститиме часові рамки, конкретні цілі, заходи, результати, показники виконання та достатні людські і фінансові ресурси» [5].

У цих приписах симптоматичним слід вважати наявність вимог з боку ЄС щодо необхідності відповідності національних імплементаційних програмних заходів України стандартам програмного регулювання, що можна пояснити насамперед наявністю попереднього досвіду неефективної національної імплементації Україною програмних актів ЄС.

Підсумовуючи, можна дійти наступних висновків. В рамках міжнародного співробітництва сьогодні установлено є практика укладання двосторонніх програмних актів між ЄС та державами, що не є його членами, про, що, зокрема, свідчить досвід відносин у площині ЄС – Україна. У цьому вимірі за останні роки схвалено декілька двосторонніх Планів дій, що містять обов'язкові та рекомендаційні приписи та норми і тому можуть вважатися специфічною формою сучасного міжнародного права. Ці Плани дій розглядаються сторонами як засіб імплементації програм ЄС на двосторонньому рівні, водночас передбачається активне застосування національних програмних актів для їх імплементації в Україні. В останні роки спостерігається прагнення сторін Планів дій більш ефективно запровадити у ці акти принципи програмного регулювання та програмного менеджменту.

Аналіз особливостей правового забезпечення імплементаційних процесів для програмних актів формату «Україна – ЄС» має стати підґрунтям для додаткових наукових досліджень.

1. План дій ЄС в галузі юстиції та внутрішніх справ : погоджено на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 12 грудня 2001 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
2. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Європейська політика сусідства : План дій «Україна – ЄС», схвалений Кабінетом Міністрів України 12 лютого 2005 р. та Радою з питань співробітництва між Україною і ЄС 21 лютого 2005 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
4. Єрмоленко В. Що таке Порядок денний асоціації Україна-ЄС. Порядок денний асоціації: проміжний інструмент взаємодії в очікуванні майбутньої базової угоди / Володимир Єрмоленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : http://es-ukraina.blogspot.com/2010/05/blog-post_31.html
5. Безвізовий діалог між Україною та ЄС : План дій з лібералізації візового режиму від 22 грудня 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : http://novisa.com.ua/ua/action_doc/?action_doc_id=60
6. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію : ухвалений 24 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/mfa/ua/37082/pda_ukr.doc

Андрій Кулько

Проблемні питання вдосконалення міжнародно-правової регламентації навігаційного використання міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів Європи

У статті досліджено проблеми міжнародно-правової регламентації використання міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів Європи.

Проаналізовано сучасні тенденції навігаційного функціонування внутрішніх водних шляхів (ВВШ) міжнародного значення, визначено основні правові перепони, що стоять на шляху розвитку загальноєвропейської мережі ВВШ, обґрунтовано необхідність створення єдиного нормативно-правового механізму співробітництва держав Європи із використання міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів.

The article deals with the problems of international legal regulation of the use of international rivers and international river basins in Europe. The author analyses the modern trends of navigational use of inland waterways of international importance, the basic legal obstacles to the development of a European inland waterways network, the necessity of creating a single regulatory mechanism of cooperation of European countries on the use of international rivers and international river basins.

Європа як глобальний географічний регіон характеризується наявністю великої кількості міжнародних рік та міжнародних річкових басейнів (МРБ) і порівняно високим рівнем забезпеченості водними ресурсами. З поміж 250 МРБ світу, в Європі розташовано близько 70. Найбільшими з них є басейни Дунаю (впадає у Чорне море, довжина – 2860 км, площа басейну – 817 тис. кв. км), Дніпра (Чорне море, 2201 км, 504 тис. кв. км), Рейну (Північне море, 1233 км, 185 тис. кв. км), Ельби (Північне море, 1165 км, 148 тис. кв. км), Сіверського Донцю (притока Дону, 1053 км, 99 тис. кв. км), Неману (Балтійське море, 937 км, 98 тис. кв. км), Сави (притока Дунаю, 945 км, 96 тис. кв. км), Тахо (Атлантичний океан, 1008 км, 81 тис. кв. км), Дністра (Чорне море, 1352 км, 72 тис. кв. км), Маасу (Північне море, 925 км, 36 тис. кв. км), Пруту (Чорне море, 953 км, 28 тис. кв. км) [1]. Міжнародні ріки Європи активно використовуються як транспортні магістралі, джерела води та рибних ресурсів для населення та господарства, для вироблення електроенергії; на їхніх берегах розташовані сотні великих міст, серед яких чимало мегаполісів [2, с. 3].

Стійкі тенденції до глобалізації, що прослідковуються протягом останніх десятиліть зумовлюють зростання обсягів транспортних та пасажирських перевезень на міжнародних ріках. В найбільшій мірі це стосується саме європейського регіону, адже міжнародні ріки та МРБ Європи використовуються для судноплавства більш активно, аніж міжнародні ріки інших континентів. Зокрема, найнавантаженішою рікою світу є Рейн, що протікає територіями Швейцарії, Німеччини та Нідерландів і впадає у Північне море, а басейн Дунаю охоплює території більшої кількості держав, аніж басейн будь-якої іншої ріки світу – вісімнадцяти [3].

За останніх 40 років питомий вантажообіг на тонну виробленої продукції в Європі виріс на 35%, а вантажообіг на душу населення і рухливість населення збільшилися в 4 рази. Взаємодія різних видів транспорту в портах та інших транспортних вузлах стимулює розвиток інтермодальних перевезень, особливо у зв'язку із масовою контейнеризацією вантажів. Особливу роль відіграють морські порти. Завдяки широким естуаріям річок порти проникли на сотні кілометрів у глиб Європейського континенту і у своїх зв'язках з хінтерландом

спираються на потужні річкові артерії, з'єднані між собою системою каналів. Поєднання морського і річкового транспорту створює єдину воднотранспортну систему, витягнуту в основному в меридіональному напрямку (крім Дунаю).

Відповідно, морські порти є не лише справжніми морськими воротами для своїх держав, але й мають міжнародне значення. Так, більше половини вантажів величезного (найбільшого у Європі) міжнародного порту Роттердаму транспортується внутрішніми водними шляхами. Загалом, найбільш активно транспортні можливості міжнародних рік Європи використовуються у Франції, Нідерландах та Німеччині [4].

Наразі в Європі відбуваються процеси формування принципово нового режиму річкового судноплавства, адже європейська річкова мережа достатньо швидко перетворюється на єдину систему, яка включає не лише міжнародні ріки, але й пов'язані з ними внутрішньодержавні ріки та канали. Наразі природні та штучні водні шляхи з'єднують такі важливі у транспортному відношенні водні шляхи, як Рейн, Майн та Дунай (Канал «Європа») [5, с. 16], Шельда та Маас (Альберт-канал), Рейн та Ельба, заплановано спорудження ряду нових каналів [6]. Зокрема, наразі на порядку денному створення двох нових каналів на території Чехії та Словаччини: Дунай-Одра-Ельба та Дунай-Ваг-Одра [7]. В умовах перевантаження дорожніх та залізничних транспортних шляхів та економічної вигідності, надійності та порівняної безпечності для довкілля річкових, з'єднання великих міжнародних судноплавних шляхів Європи дозволить створити широкомасштабну цілісну транспортну систему, що пов'яже Північне, Балтійське, Чорне і Середземне моря [8, с.1-2].

Ці процеси потребують адекватної міжнародно-правової регламентації, удосконалення нормативно-правового механізму регулювання співробітництва держав із навігаційного використання міжнародних рік та МРБ Європи, адже сьогодні вказаний механізм характеризується рядом принципових недоліків. З огляду на важливість цих питань, вкрай актуальним завданням науки міжнародного права є дослідження проблемних аспектів міжнародно-правової регламентації використання європейських рік з метою судноплавства. Водночас, відповідні процеси залишаються малодослідженими в українській юридичній літературі, і однією з причин є саме те, що вони відбуваються саме нині і не є завершеними.

Сучасний стан міжнародно-правового регулювання у сфері навігаційного використання міжнародних рік Європи характеризується відсутністю єдиних нормативно-правових механізмів. Наразі щодо ряду рік, таких як Дунай та Рейн існує спеціальний правовий режим, визначений багатосторонніми договорами, щодо інших – укладено міжнародні угоди, які регулюють питання навігації на внутрішніх водних шляхах. Останні дозволяють державам знаходити можливості для забезпечення реальної взаємності, вільніше визначати такі умови угод як засоби вирішення спорів, питання припинення та обмеження дії угод у часі. Разом з тим, Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй (ЄЕК ООН) у своїх доповідях неодноразово зазначала, що потреби розвитку судноплавства на основі глобальної мережі річкових шляхів вимагають багатосторонньої (загальноєвропейської) правової регламентації.

Важливим кроком у цьому напрямку стало укладення у 1996 р. у Женеві (Швейцарія) Європейської угоди про найважливіші внутрішні водні шляхи міжнародного значення (European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance), що набрала чинності у 1999 р. УМВШ являє собою перспективний план розвитку та будівництва мережі внутрішніх водних шляхів категорії «Е» (мережа включає внутрішні водні шляхи та порти міжнародного значення, перелік яких міститься у додатках I та II до Угоди) і має на меті визначення уніфікованих технічних та експлуатаційних параметрів для будівництва, модернізації, реконструкції та експлуатації водних шляхів, які використовуються для міжнародних річкових перевезень. УМВШ не лише визначає погоджену на міжнародному рівні Європейську мережу внутрішніх водних шляхів і портів (загальна довжина водних шляхів, визнаних «найважливішими», становить 27 913 км), а також уніфіковану інфраструктуру, а й встановлює експлуатаційні параметри, яким вони повинні відповідати [9].

Відповідно до Указу Президента України №767/2009 від 28 вересня 2009 р. Україна приєдналася до УМВШ, якою до водних шляхів категорії «Е» віднесено як міжнародні ріки України (серед них – Дніпро, Дунай, Дністер, Тиса, Прут, Прип'ять) [10, с. 6-7], так і внутрішні ріки нашої держави (Південний Буг), а до портів внутрішнього плавання міжнародного значення – Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нову Каховку, Херсон, Миколаїв, Усть-Дунайськ, Ізмаїл, Кілію, Білгород-Дністровський [11, с. 218-221].

Незважаючи на глобальний характер завдань, проголошених Угодою, державами-учасницями УМВШ є менш, ніж половина держав Європи, а її положення присвячені вкрай обмеженому колу питань. Наразі відсутній єдиний нормативно-правовий механізм регламентації співробітництва держав Європи щодо навігаційного використання внутрішніх водних шляхів регіону. З огляду на це, невирішеним залишається цілий ряд гострих проблем: надання суднам залежно від їхньої державної приналежності на різних ділянках системи різного обсягу прав як щодо доступу до них, так і щодо участі в перевезеннях; дискримінація щодо портових зборів та інших платежів; незабезпечення прибережними державами належних умов судноплавства та функціонування відповідної інфраструктури тощо. Таке становище не відповідає меті ефективного використання

єдиної європейської судноплавної системи і не здатне забезпечити рівноправне, вільне від дискримінації співробітництво у цій сфері.

Показовим є приклад Рейну, щодо судноплавства на якому протягом кількох десятиліть (1960-ті-1980-ті рр.) точилась запекла боротьба між Центральною комісією судноплавства на Рейні (ЦКСР) та органами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). Останні прагнули до максимальної лібералізації умов перевезень для суден держав-членів та контролю за участю в таких перевезеннях суден третіх держав, в той час як щодо Рейну діяли норми, які забезпечували рівне право всіх держав світу на участь у міжнародних перевезеннях, а також відсутність стягнень судноплавних зборів, свободу у визначенні тарифів на перевезення.

У підсумку, у грудні 1978 р. було прийнято Додатковий протокол №2 до Конвенції 1868 р., відповідно до якого судна держав-членів ЦКСР повинні допускатися до перевезень пасажирів і вантажів між портами на Рейні і його притоках, а також на водних шляхах, що з'єднують Рейн з морем, на умовах, що визначаються ЦКСР. Було закріплено, що участь цих суден у перевезеннях між портом, розташованим на Рейні чи на зазначених вище водних шляхах, і портом неприрейнської держави можлива лише на основі двосторонніх угод, які можуть бути укладені зацікавленими державами після консультацій з ЦКСР. В інтересах проведення спільної транспортної політики ЄЕС держави-члени ЦКСР повинні були розповсюдити режим, яким користуються їхні судна, на судна, що мають право нести прапор будь-якої держави-члена ЄЕС [12, с. 77-79]. Водночас, відповідно до наступних додаткових протоколів до Конвенції плавання суден третіх держав (тобто, тих, що не є членами ЄС) на Рейні вкрай обмежене, про вільний доступ не може бути й мови.

Наразі провідну роль у регламентації навігаційного використання внутрішніх водних шляхів Європи відіграє Європейський Союз, що проводить єдину політику в багатьох сферах, зокрема і регулюванні судноплавства на ріках, розташованих на території держав-членів. До основних актів права ЄС у вказаній сфері відносяться Директива №87/540 Ради «Про доступ до перевезення товарів водними шляхами для національного та іноземного транспорту і взаємне визнання дипломів, сертифікатів та інших офіційних посвідчень кваліфікаційного рівня для провадження такої діяльності» (регулює питання доступу до професії) [13, с. 20-24], Директива №96/75 Ради «Про систему фрахтування та цінової політики на національному та міжнародному внутрішньому водному транспорті Співтовариства» (проблеми функціонування ринку) [14, с. 12-14], Директива 96/50/ЄС Ради «Про гармонізацію умов видачі національних сертифікатів капітанів на право керування судном для перевезення вантажів або пасажирів внутрішніми водними шляхами у Співтоваристві» (доступ до професії) [15, с. 31-38], Директива 2006/87/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про технічні вимоги для суден внутрішнього водного транспорту» від 12 грудня 2006 р. (питання безпеки) [16], Директива 2008/68/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про перевезення небезпечних вантажів внутрішнім водним транспортом» від 24 вересня 2008 р. (питання безпеки) [17, с. 13-59], Директива 2005/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про гармонізовані річкові інформаційні послуги (РІП/РІС) на внутрішніх водних шляхах Співтовариства» від 7 вересня 2005 р. [18, с. 56]

Акти права ЄС, такі як директиви та регламенти, поширюються на всі ділянки міжнародних рік, розташованих на території держав-членів Європейського Союзу, є обов'язковими для цих держав та мають пріоритет над актами національного законодавства і рішеннями річкових комісій, зокрема, Дунайської комісії, з відповідних питань.

З огляду на це, судна та їхні екіпажі, що походять з третіх держав, в тому числі й України, знаходяться у завідомо програшних умовах порівняно із західно- і центральноєвропейськими, при цьому наша держава не має жодного впливу на процес прийняття чи внесення змін до *acquis communautaire* у вказаній сфері. Так, Додатковий Протокол до Мангеймської Конвенції 1997 р. ввів вкрай обмежувальний для українських суден режим судноплавства на Рейні, що створює практично непереборні перешкоди для вільного доступу до ринків басейну та участі суден під українським прапором у вантажоперевезеннях по лінії Рейн-Майн-Дунай.

Крім обмежень цієї Конвенції, а також вимог законодавства ряду країн і Євросоюзу при розширенні на Схід в 2004 і 2007 рр., існують значні перешкоди для плавання суден східноєвропейських держав на ділянках міжнародних рік, що відносяться до території ЄС. Вказані перешкоди пов'язані із технічними вимогами до суден, навігаційними та кваліфікаційними вимогами до членів екіпажів, із проблемами взаємного визнання судових посвідчень та посвідчень судноводія (патентів капітана судна), приписами щодо чисельності складу екіпажу, часу його роботи і відпочинку тощо. Крім того, розширення ЄС на Схід призвело до посилення режиму перетину кордонів та перебування на території держав, що входять до Європейського Союзу, для членів екіпажів українських суден [19, с. 3].

Щоправда, у зв'язку із активним використанням можливостей каналу Рейн-Майн-Дунай розвиваються тенденції до зростання ефективності співпраці ЦКСР і Дунайської комісії з уніфікації та гармонізації правил судноплавства на зазначених ріках [20]. ЦКСР здійснила ряд кроків в напрямку визнання судових свідоцтв та патентів судноводія, що видаються неприрейнськими державами. Відповідно до Додаткового протоколу № 7 до Мангеймської конвенції документи, необхідні для плавання на Рейні можуть видаватись не тільки при-

рейнськими, але й іншими договірними державами. Крім того, у Протоколі передбачене право ЦКСР визнавати суднові свідоцтва та патенти, якщо вони видаються на основі аналогічних з рейнськими приписів [12, с. 77-79]. Призвели до певних успіхів й зусилля ЄЕК ООН та Дунайської комісії, спрямовані на уніфікацію правил видачі таких документів і їхнє взаємне визнання на Рейні, Дунаї та інших річках Європи.

Проте основні проблеми гармонізації ще не вирішені. Вони неодноразово розглядалися конференціями з питань транспорту високого рівня: зокрема, у Декларації Загальноєвропейської конференції з питань внутрішнього водного транспорту «Активізація Панєвропейської співпраці для вільного та ефективного внутрішнього водного транспорту» («Accelerating Pan European Co-operation Towards a Free and Strong Inland Waterway Transport»), що відбулась у Роттердамі у 2001 р., було зазначено, що, незважаючи на певний прогрес у розвитку внутрішнього водного транспорту, зберігаються перешкоди, пов'язані з нерегульованістю юридичних аспектів і відсутністю гармонізації умов для вільної конкуренції [21, с. 1-6].

У зв'язку з цим, з метою створення єдиного загальноєвропейського ринку внутрішнього водного транспорту, заснованого на принципах взаємності, свободи судноплавства, чесної конкуренції та рівноправності користувачів, Дунайській комісії, ЄЕК ООН та Європейській Комісії було запропоновано спільно виявити існуючі правові перепони і сформулювати заходи для їхнього подолання. З цією метою під егідою ЄЕК ООН була утворена група експертів, яка в 2003 р. здійснила аналіз перешкод правового характеру, що заважають створенню гармонізованого європейського ринку внутрішнього водного транспорту, назвавши в якості найбільш істотної перешкоди наявність обмежень на право здійснення перевезень іноземними суднами на водних шляхах системи [22].

Бухарестська декларація Європейської конференції міністрів транспорту 2006 р. визначила одним із основних напрямків співпраці щодо водних шляхів регіону гармонізацію та інтеграцію законодавчої бази. У Декларацію включено наступні основні завдання в цьому напрямку: збереження досягнутої рівноцінності норм, що діють в різних організаціях; взаємне визнання судових свідоцтв; законодавче забезпечення вільного пересування членів екіпажу суден у загальноєвропейському масштабі; гармонізація актів міжнародного приватного права в сфері перевезень вантажів; полегшення процедур реєстрації суден [23].

Однак, протягом останніх років спостерігається достатньо «обмежений» прогрес у гармонізації відповідних приписів. У листопаді 2012 р. представники професійних асоціацій *Ons Recht/Notre Droit, Federatie Belgische Binnenvaart, ASV* та *La Glissoire*, які об'єднують річкових перевізників Бельгії, Франції та Нідерландів заявили, що у зв'язку із кризовими тенденціями в економіці держав Євросоюзу, відсутністю норм, які забезпечували б вільну конкуренцію у сфері річкових перевезень, ця галузь, незважаючи на свій потенціал, переживає серйозні труднощі. Асоціація звернулася до органів ЄС з проханням терміново розробити та прийняти уніфіковані норми річкових вантажоперевезень у Європі [24].

Іншою проблемою, що неодноразово обговорювалась на найвищому рівні є проблема забезпечення належних умов судноплавства на міжнародних ріках Європи. Активізація річкових перевезень в умовах глобалізації вимагає проведення гідротехнічних робіт, які б дозволили ефективно та безперешкодно використовувати мережу внутрішніх водних шляхів європейського континенту. Однак, з ряду причин об'єктивного та суб'єктивного характеру далеко не завжди прибережні держави забезпечують виконання необхідних робіт. Широко відомою стала проблема фізичного обмеження судноплавства на Дунаї, яка виникла у зв'язку із бомбардуваннями військами НАТО території Югославії у 1999 р., після яких вільне судноплавство на сербській ділянці річки Дунай було практично заблоковано, а роботи з розчищення фарватеру велися вкрай повільно [25, с. 1-4].

Проблеми невиконання необхідних гідротехнічних робіт на основних міжнародних ріках Європи стосуються в основному Середнього та Нижнього Дунаю, на яких своєчасно не ведуться роботи з утримання окремих ділянок ріки в ефективному і надійному судноплавному стані та не вживаються необхідні заходи для забезпечення і покращення навігаційної обстановки [19, с. 2].

Для підвищення ефективності міжнародних перевезень у внутрішньому водному сполученні в Європі і зростання їхньої привабливості для споживачів необхідно створити правову базу, що заклала би фундамент спільного європейського простору внутрішніх водних шляхів і дозволила б узгодити весь комплекс правових, економічних та адміністративних питань, забезпечити дотримання прав держав, територіями яких проходять окремі ділянки мережі, та інтереси міжнародного судноплавства і, в кінцевому рахунку, забезпечити взаємовигідне співробітництво прибережних держав та інших держав світу. Слушною видається і регламентація в єдиному акті порядку співпраці держав Європи із проведення гідротехнічних робіт, спрямованих на забезпечення належних умов судноплавства на внутрішніх водних шляхах континенту – із визначенням прав та обов'язків держав, механізмів реалізації проектів, спрямованих на розвиток навігації на міжнародних ріках та стабільне функціонування судноплавних рік та супутньої інфраструктури.

Крім того, створення єдиного нормативно-правового механізму дозволило би запобігти розробці окремих державами односторонніх і багатосторонніх актів, що мають на меті посилення жорсткості існуючих режи-

мів судноплавства щодо наявних водних шляхів, а також актів, що обмежують міжнародне судноплавство на штучних внутрішніх водних шляхах міжнародного значення. На нашу думку, принципами цього механізму могли би стати наступні:

- принцип поваги суверенітету прибережних держав при узгодженні дій, що можуть мати вплив на умови судноплавства на міжнародній річці;
- принцип рівності прибережних держав та виключення будь-яких привілеїв однієї держави відносно інших;
- принцип співробітництва з метою забезпечення належних умов для судноплавства на міжнародній річці;
- принцип свободи судноплавства (використання внутрішніх вод міжнародного значення для судноплавства по всій течії, де вони судноплавні і з можливістю виходу до моря, оголошується вільним для пасажирських і торгових суден усіх держав);
- принцип рівності всіх учасників судноплавства, включаючи судна неприбережних держав, стосовно режиму проходу по водотоку, санітарного, митного, поліцейського нагляду, користування шлюзами, включеними в систему водотоку каналами, послугами лоцманів, рятувальних команд тощо;
- принцип єдності вимог, необхідних для отримання судових документів і посвідчень (патентів) судноводіїв, і положень цих документів, а також вимог щодо забезпечення і поліпшення умов судноплавства, встановлення єдиних правил плавання, митних, санітарних, фітосанітарних та ветеринарних правил і деяких інших питань;
- принцип заборони дискримінації при стягненні зборів, портовому обслуговуванні, платі за користування портовими механізмами тощо.

Створення відповідного нормативно-правового механізму, на нашу думку, дозволило б вирішити основні проблеми, що перешкоджають розвитку загальноєвропейської системи внутрішніх водних шляхів, та могло б зіграти важливу роль для кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного річкового права.

Europe // International River Basin register [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transboundary-waters.orst.edu/publications/register/tables/IRB_europe.html

2. Jones W., Eldridge J., Silva J. P., Schiessler N. LIFE and Europe's rivers. Protecting and improving our water resources / W. Jones, J. Eldridge, J. P. Silva, N. Schiessler // European Commission. – 2007. – 50 p.

3. Best practices in river basin management planning. Guidance document under the WFD Common Implementation Strategy // European Commission official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.europa.eu.int/Public/irc/env/wfd/library>

4. European Waterways // Национальная и государственная безопасность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nationalsecurity.ru/maps/europewatertransport.htm>

5. Verkehrsbericht 2010 // Wasser und Schifffahrtsverwaltung des Bundes. – 2011. – 30 p.

6. Albert Canal // The Columbia Electronic Encyclopedia, 6th ed. – 2012, Columbia University Press [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoplease.com/encyclopedia/world/albert-canal.html>

7. Логінов Я. Європа буде водні магістралі / Я. Логінов // Дзеркало тижня. – 14.09.2012.

8. UNECE adopts revised European Code for Inland Waterways // United Nations Economic Commission for Europe Information Unit. – Ref: ECE/TRANS/09/P13. – 2009. – 3 p.

9. European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance (AGN) // United Nations Economic Commission for Europe. – ECE/TRANS/120/Rev.4. – 1996. – 89 p.

10. Підтримка інтеграції України до Транс-Європейської транспортної мережі ТЕМ-Т РК5. Огляд галузі річкового транспорту. Заключний звіт 5.3 // Програма Європейського Союзу для України. – 2010. – 79 с.

11. Смірнов Ю.Б. Збір навігаційної інформації та її відображення на картах внутрішніх водних шляхів / Ю.Б. Смірнов // Гідрологія. – С. 218-221.

12. Гуреев С.А., Тарасова И.Н. Международное речное право:

Учебное пособие / Отв. ред. С.А. Гуреев. – М.: Юрид. лит., 2004. – 352 с.

13. Council Directive 87/540/EEC of 9 November 1987 on access to the occupation of carrier of goods by waterway in national and international transport and on the mutual recognition of diplomas, certificates and other evidence of formal qualifications for this occupation // Official Journal. – L 322. – 12.11.1987. – pp. 20-24.

14. Council Directive 96/75/EC of 19 November 1996 on the systems of chartering and pricing in national and international inland waterway transport in the Community // Official Journal. – L 304. – 27.11.1996. – pp. 12-14.

15. Council Directive 96/50/EC of 23 July 1996 on the harmonization of the conditions for obtaining national boatmasters' certificates for the carriage of goods and passengers by inland waterway in the Community // Official Journal. – L 235. – 17.09.1996. – pp. 31-38.

16. 2006/87/EC Directive of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 laying down technical requirements for inland waterway vessels and repealing Council Directive 82/714/EEC // Official Journal. – L 389. – 30.12.2006. – pp. 1-260.

17. Directive 2008/68/EC of the European Parliament and of the Council of 24 September 2008 on the inland transport of dangerous goods // Official Journal. – L 260. – 30.09.2008. – pp. 13-59.

18. Directive 2005/44/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on harmonised river information services (RIS) on inland waterways in the Community // Official Journal. – C 157/2005. – P. 56.

19. Raiyu V. Problems of Danube navigation. Materials of the Workshop on Inland Waterway Transport "Pan-European Co-Operation Towards a Strong Inland Waterway Transport: On the Move Paris". Session 1: Inland Waterway Market Development in a Pan-European Context: Ukrainian markets / V. Raiyu // International Transport Forum. – 2005. – 4 p.

20. Doni W. Überblick über die Geschichte des Main-Donau Kanals / W. Doni // Schifffahrtsverein [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.schifffahrtsverein.de/doni2.htm>

21. Declaration Adopted by the Pan-European Conference on Inland Waterway Transport, Rotterdam, 5-6 September 2001 «Accelerating Pan European Co-operation Towards a Free and Strong Inland waterway transport» // Economic Commission For Europe Inland Transport Committee.- Distr. GENERAL TRANS/SC.3/2001/10. - 21.09.2001. - 6 p.
22. CEVNI - European Code for Inland Waterways (Rev.4) // United Nations Economic Commission for Europe. - ECE/TRANS/SC.3/115/Rev.4. - 2009. - 180 p.
23. Bucharest Declaration of European Conference of Ministers of Transport 2006 // Official site of European Conference of Ministers of Transport [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.cemt.org>.
24. Речное судоходство в Европе находится в катастрофическом состоянии - эксперт // Российское судоходство: отраслевой портал [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rus-shipping.ru/ru/flag/news/?id=9944>. - 21.11.2012
25. Danube Commission 61 session: press release // Danube Commission. - Budapest. - 2003. - 4 p.

Summary

With the overload of road and rail transport routes and economic profitability, reliability and comparable environmental safety of international river routes, important goal of European countries is the connection of major international waterways that will create large-scale integrated transport system connecting the North, Baltic, Black and Mediterranean seas.

These processes require adequate international legal regulation, improvement of legal mechanisms regulating cooperation concerning navigational use of international rivers and international water basins of Europe, considering that today they are characterized by a number of fundamental loopholes and problems.

Nowadays, there are no uniform legal mechanisms regulating cooperation of European countries in the navigational use of inland waterways. A number of critical problems remain unresolved, among them - providing vessels with different rights as for access to inland waterways and participation in traffic depending on their nationality; discrimination on port dues and other payments; the failure of riparian states to provide the navigation and operation of the relevant infrastructure. This situation is unfavorable for the effective use of the single European river navigation system and countries are not able to provide equal, free from discrimination cooperation in this area.

The optimum way in this situation is the establishment of uniform legal instruments in this field, based on the principles of respect for sovereignty of the riparian states; equality of the riparian states; cooperation to ensure appropriate conditions for navigation; freedom of navigation; equality of shipping companies and vessels; unity of the requirements for shipping; prohibition of discrimination.

Лілія Невара

Європейські регіональні стандарти захисту мов меншин

В статті аналізуються європейські регіональні міжнародно-правові акти у сфері захисту регіональних мов або мов меншин. Розглядаються питання про заборону дискримінації за ознакою мови та належності до національних меншин, захисту прав національних меншин як невід'ємної складової міжнародного захисту прав людини, культурний розвиток регіональних мов та мов меншин.

The article analyzes the European regional international instruments for the protection of regional or minority languages. The questions on the prohibition of discrimination on grounds of language and belonging to national minorities, the protection of minority rights as an integral part of international human rights and cultural development of regional and minority languages.

Кінець Другої Світової Війни надав нового поштовху для розвитку мовного питання. Наприкінці ХХ ст. 5 травня 1949 року в Лондоні була утворена політична міжурядова організація – Рада Європи з метою, яку стаття I Статуту Ради Європи визначає як “збереження і подальшу реалізацію прав людини і основних свобод”. Головною сферою діяльності РЄ від моменту виникнення є захист прав людини та основних свобод. Як засвідчує тривала практика, держави, що вступають до міжнародної організації (РЄ), повинні визнавати і дотримуватися трьох основних принципів, а саме: принципу верховенства права, принципу демократичного плюралізму та принципу захисту прав і основних свобод людини. Таким чином, утворення РЄ стало новітнім етапом у правовому розв'язанні питань про забезпечення захисту прав національних меншин, зокрема мовних, на регіональному рівні.

Вже згодом, у різних правових документах, що стосуються захисту прав людини, питання щодо регіональних мов або мов меншин починає набувати більш конкретного змісту. Було укладено багато документів, які стосувалися врегулювання питання мов меншин. Суттєвих результатів у цій царині досягли сьогодні європейські держави на регіональному рівні.

При розгляді питання щодо захисту меншин, яке також включає захист регіональних мов або мов меншин, необхідно мати на увазі, що основна мета системи для захисту меншин та їх прав, яка була створена ще під егідою Ліги Націй – забезпечення міжнародної безпеки та стабільності. Така система цікава для нас тим, що включала ряд положень, спрямованих на захист мов, тобто «мовних прав», таких як створення приватних шкіл чи право дітей національних меншин отримувати початкову освіту рідною мовою в державних школах [1, р. 13].

Першим міжнародно-правовим документом у європейському міжнародному праві, який мав відношення до мовних прав стала Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року («Конвенція»). Як зазначають фахівці, цей договір, хоча він містить посилення на питання, пов'язані з мовними правами, займався цим питанням в основному відповідно до загальних положень, що забороняють дискримінацію [2, р. 13-26]. Відповідно до ст. 14 «Заборона дискримінації»: «Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або інших обставин» [3, с. 27-63]. У статті йдеться, зокрема, про заборону дискримінації за ознакою мови та належності до національних меншин.

Добре відомі факти, що відповідно ст. 32 Конвенції юрисдикція Міжнародного Суду з прав людини поширюється тільки на заяви про порушення прав і свобод, які охоплюються цією Конвенцією, а також по те, що Конвенція прямо і безпосередньо не визнає будь-яких мовних прав і не має компетенції на їх захист, як прав і основних свобод за документом. Тим не менше, враховуючи, що ст. 14 Конвенції забороняє дискримінацію,

УДК 341.234

НЕВАРА Лілія Михайлівна,

© Л. Невара, 2013

здобувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

зокрема, за ознакою мови, і що ст. 2 Додаткового протоколу до Конвенції встановлює право батьків забезпечувати освіту і навчання своїх дітей у відповідності зі своїми власними релігійними та філософськими переконаннями, громадяни держав-членів Конвенції зверталися до Суду для захисту своїх мовних прав. Отже, проаналізувавши діяльність Суду, маємо зазначити, що він приймав індивідуальні заяви у двох випадках: заяви, що пов'язані з мовними правами, які стосуються права на справедливий судовий розгляд і заяви щодо мовних прав, пов'язаних з правом на освіту.

Можна навести деякі приклади з розгляду Судом заяв, що стосуються захисту мовних прав. Однією з таких справ є справа Лагерблома проти Швеції, де особа, яка проживала у Швеції та розмовляла шведською, проте, рідною мовою якої була фінська, заявляла, що його права були порушені у судовому розгляді кримінальної справи, оскільки йому не надали адвоката, який би розмовляв фінською. Суд ухвалив, що право, гарантоване статтею 6 Конвенції не є абсолютним та не дає обвинуваченому права призначити адвоката за своїм вибором [4].

Як приклад справи, що розглядав Європейський суд з прав людини стосовно мовних прав пов'язаних з правом на освіту можна навести справу Кіпра проти Туреччини. Справа Кіпр проти Туреччини була обумовлена закриттям єдиної середньої школи, яка забезпечувала отримання середньої освіти грецькою мовою в північній частині Кіпру. На думку Суду це було заперечення основного права на освіту, оскільки для переходу до наступного рівня отримання освіти учні не мали достатніх знань турецької мови [5].

З вищенаведених та інших справ (наприклад, *Bidault v. France*; *Isop v. Austria*; *Skender v. «the former Yugoslav Republic of Macedonia»*; *Slivenko v. Latvia*; *D.H. and others v. Czech Republic* та ін.) можна зробити висновки, що дискримінація осіб, які розмовляють мовою меншин або регіональною мовою не є поодинокими випадками. Проте, важко зробити чіткі висновки про захист мовних прав, як прав людини, з цих конкретних справ. Але треба відмітити, що число заяв з питання захисту мовних прав до Суду постійно зростає. Це свідчить про те, що дана проблема є актуальною та потребує більшої уваги.

Для виконання умов визнання і дотримання основних принципів, державам необхідно, щонайменше, ратифікувати декілька основоположних міжнародно-правових документів, ухвалених у рамках Ради Європи. Один із таких документів – затверджена Комітетом міністрів Ради Європи 10 листопада 1994 р., відкрита для підписання 1 лютого 1995 р. і чинна з 1 лютого 1998 р. Рамкова конвенція про захист національних меншин (РК).

РК є першим чинним спеціальним багатостороннім вельми дієвим міжнародно-правовим документом, присвяченим захистові прав національних меншин загалом, у якому наголошується, що такий захист становить невід'ємну складову міжнародного захисту прав людини. Метою конвенції, як зазначає Мицик В.В., є визначення європейських стандартів, правових принципів, що їх зобов'язувалися би поважати держави для забезпечення захисту національних меншин. Рамковою конвенцією названа якраз тому, що містить переважно не конкретні норми, а програмні положення поряд із визначенням цілей, що їх зобов'язуються досягати сторони. Держави-учасниці юридично зобов'язані привести у відповідність до цих настанов своє національне законодавство та практику його застосування. Але самі ці настанови не застосовуються в державах безпосередньо, вони лише надають їм певну можливість діяти на власний розсуд щодо виконання взятих на себе зобов'язань, тобто в такий спосіб дозволяють їм зважати на різні національні обставини [6, р. 2-11].

Положення конвенції, які стосуються права особи, яка належить до національної меншини, на вільне й безперешкодне використання рідної мови зазначене в ст. 10, наголошують також на праві спілкування цією мовою між собою, а так само й з адміністративною владою в місцевостях традиційного розселення меншини. Значне місце в Рамковій конвенції відведено вивченню культури, історії, мови, релігії національних меншин та більшості населення, розвитку освітніх систем, навчання в освітніх закладах мовою відповідної меншини – із застереженням: без шкоди для вивчення офіційної мови, які фіксуються у ст.ст. 12, 13. Інша стаття передбачає право кожної особи, яка належить до національної меншини, вивчати мову своєї меншини. А в місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, в разі достатньої необхідності сторони без шкоди для вивчення офіційної мови або викладання цією мовою намагаються забезпечити, по можливості та в межах своїх освітніх систем, належні умови для викладання мови відповідної меншини або для навчання цією мовою (ст. 14).

Важливими є положення ст. 11 про обов'язок сторін визнавати за кожною особою, яка належить до національної меншини, права на вживання свого прізвища (яке з урахуванням законодавства більшості країн дається дитині з моменту народження за прізвищем батька) та імені мовою національної меншини й оприлюднення інформації приватного характеру цією мовою. У місцевостях, де традиційно проживають національні меншини або де вони складають значну частину населення, сторони погодилися вживати традиційні назви населених пунктів і вулиць та інші топоніми, призначені для загального користування, також і мовою відповідної меншини, якщо в цьому є достатня необхідність. Такими є мовні права національних меншин, що захищаються РК [7, с. 198–215].

Іншим, найважливішим європейським міжнародно-правовим актом у сфері захисту регіональних мов або мов меншин, який спрямований на усунення зазначених вад, який містить спрямовані на встановлення європейських стандартів та принципів спеціального характеру, є ухвалена в рамках Ради Європи 5 листопада 1992 р. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, яка набула чинності 1 березня 1998 р. (скорочено Хартія, ЄХРМ). Станом на 1 травня 2013 р., за 15 років чинності Хартії, із 47 членів Ради Європи її ратифікували 25 європейських країн (Австрія, Вірменія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Ліхтенштейн, Люксембург, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Україна та Сполучене Королівство). Вісім країн підписали, але не ратифікували документ (Азербайджан, Ісландія, Італія, Мальта, Молдова, колишня республіка Югославії Македонія, Росія, Франція). Чотирнадцять країн не підписали і не ратифікували акт (Албанія, Андорра, Бельгія, Болгарія, Грузія, Греція, Ірландія, Естонія, Латвія, Литва, Монако, Португалія, Сан Марино, Туреччина) [8]. Україна ратифікувала Хартію 19.09.2005 р., яка набула для неї чинності 01.01.2006 р. Виходячи з положень Хартії, її учасницею може бути й держава, яка не є членом Ради Європи.

Проте, Хартія не є новим документом, вона з'явилася на світ задовго до того, як фактично набула чинності. Як зазначається у Пояснювальній доповіді до Хартії [9], протягом багатьох років різні органи Ради Європи висловлювали занепокоєння щодо становища регіональних мов або мов меншин. Дійсно, стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. встановлює принцип недискримінації, зокрема, оголошує поза законом, принаймні стосовно користування правами і свободами, які гарантовані цією Конвенцією, будь-яку дискримінацію, що ґрунтується на таких особливостях, як мова або зв'язок з національною менщиною. Однак, попри всю її важливість, вона лише надає особам право не бути підданими дискримінації, а зовсім не створює систему рішучого захисту мов меншин та громад, що їх використовують, як було вказано Консультативною асамблеєю ще у 1957 р. в її Резолюції 136. У 1961 році у Рекомендації 285 Парламентська асамблея Ради Європи закликала доповнити Європейську конвенцію захисним механізмом, метою створення якого було б забезпечення меншинами права мати свою власну культуру, використовувати свою власну мову, створювати свої власні школи тощо.

Головною метою Хартії є культурний розвиток. У Хартії не йдеться про національні меншини або їхній захист, там навіть не застосовується такий термін, захисту підлягають мови меншин, що безпосередньо стосуються існування мовних меншин. Хартія має захищати й сприяти розвитку регіональних мов або мов меншин, що перебувають під загрозою, як європейської культурної спадщини. Ця мета знаходить своє відображення у Преамбулі, де проголошується: «Держави - члени Ради Європи, які підписали цю Хартію, усвідомлюючи, що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин у різних країнах та регіонах Європи є важливим внеском у розбудову Європи, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності, вважають, що охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи» [10, с. 175-196]. З огляду на ці завдання вона не лише містить у собі антидискримінаційні застереження, але й передбачає реальні заходи, спрямовані на активну підтримку таких мов.

Метою Хартії є також, наскільки це дозволяють умови, забезпечення вживання регіональних мов або мов меншин у сфері освіти й у засобах масової інформації, в судах та адміністративних установах, в економічному, соціальному житті та культурній діяльності. Лише у такий спосіб ці мови можуть отримати компенсацію там, де це є необхідним, за несприятливі умови їхнього існування в минулому, лише так вони можуть бути збереженими та розвиватися як жива грань європейської культурної ідентичності.

Хартія не розв'язує проблем сучасної імміграційної ситуації, які виникають у зв'язку з існуванням груп, які розмовляють іноземною мовою в країні імміграції або, подеколи, в країні походження в разі їх повернення. Хартія також не має стосунку до ситуації з неєвропейськими групами, які нещодавно іммігрували до Європи і здобули громадянство європейських країн. Хартія охоплює лише «історичні» мови, спілкування якими здійснювалося протягом тривалого часу, що знаходяться під загрозою (п. 10 Доповіді).

Більшість держав-учасниць Хартії саме таким чином сприймають ці положення. Наприклад, у Норвегії такими мовами визнані саамська мова (чотири її різновиди) та мова квенів (яка дійсно знаходиться у критичному стані). Визнані мови меншин у Швеції – саамі, фінська, меянкіелі (торнедальська фінська). У Великій Британії: валійська, шотландська-гальська, ірландська.

Проте, враховуючи положення п. 21 Пояснювальної записки, де підкреслюється, що «Хартія не конкретизує, які європейські мови відповідають поняттю «регіональні мови або мови меншин», перелік регіональних мов або мов меншин значною мірою залишається правом кожної із Сторін учасниць. Існують країни, які приділяють увагу не тільки мовам, які знаходяться у критичному стані, а визнають також і мови сусідніх країн, яким вочевидь, загроза зникнення, принаймні найближчим часом, не загрожує.

1. Minority language protection in Europe: into a new decade. Regional or minority languages. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010. – No.8.
2. Manuel Lezertua Rodriguez. The European Convention on Human Rights and minority languages // Minority language protection in Europe: into a new decade. Regional or minority languages. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2010. – No 8.
3. Конвенція про захист прав людини і основних свобод людини (ETS №. 5) // Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К.: Парламентське видавництво, 2000.
4. Case of Lagerblom v. Sweden (Application no. 26891/95). [Електронний ресурс]: Judgment. Strasbourg. Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60884>.
5. Case Cyprus v. Turkey (Application No. 25781/94). // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59454>.
6. Мищик В.В. Європейське міжнародне право щодо мовних прав національних меншин та вітчизняний досвід // Юриспруденція: теорія і практика. – К.: Центр правових досліджень Фурси, 2006. – № 8 (22).
7. Див.: Мищик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві. –К.: Видавничо - поліграфічний центр «Київський університет», 2004.
8. European Charter for Regional or Minority Languages CETS No.: 148 // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=148&CM=8&DF=&CL=ENG>.
9. European Charter for Regional or Minority Languages and explanatory report. - [Електронний ресурс]: Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000. – P. 3-5; Режим доступу: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/148.htm>.
10. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ETS № 148) // Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – Київ: Парламентське видавництво, 2000.

Створення компаній в рамках Європейського Союзу відповідно до нових законодавчих вимог

Ольга Калініна

У статті розглядається процес утворення компаній за правом Європейського Союзу. Аналізується нове чинне законодавство ЄС щодо правового регулювання даного питання, висвітлюються вимоги та правові умови для створення компаній на всій території ЄС. У статті розглядаються запропоновані загальні рамки та умови для створення господарських товариств, акціонерних товариств, філій компаній, створених у державах-членах, а також товариств з одним учасником разом з аналізом деяких нещодавніх пропозицій Європейського Союзу в галузі корпоративного права.

The article deals with the process of formation of the companies under the European Union law. Analyzes new EU legislation regulated this issue, highlights the requirements and legal conditions for the establishment of companies throughout the EU. The article considers the proposed general framework and conditions for the creation of business partnerships, public limited liability companies, branches opened in a Member State as well as single-member private limited liability companies together with an analysis of some recent proposals of the European Union in the field of corporate law.

Постановка проблеми. Наявність чіткого та зрозумілого законодавства має важливе значення для створення та діяльності компаній та фірм в рамках внутрішнього ринку ЄС. Вплив корпоративних директив, якими регулюється створення компаній в межах Європейського Союзу, позитивно відбився на гармонізації даної сфери на території всіх країн-членів. Тим не менш, триваюча розбіжність між правовими системами, відбивається в нездатності держав-членів досягти згоди по ряду ключових умов, які вимагаються від новоутворених компаній, що, в свою чергу, ускладнює процеси заснування.

Законодавство, що стосується створення компаній, було розроблено порівняно давно і згодом почало не відповідати сучасним економічним вимогам внутрішнього ринку. Корпоративно-правові директиви ЄС, що регулюють питання утворення різних видів компаній, протягом всього часу своєї дії постійно вдосконалювалися та зазнавали змін, поправки до них вносилися неодноразово. На даний час ключові директиви щодо цього питання замінені новими директивами з урахуванням усіх змін та пропозицій.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз процесу створення компаній в корпоративному законодавстві Європейського Союзу проводиться в наукових роботах закордонних авторів: Н. Бурне, К. Кроз та інших. Серед українських і російських вчених питання гармонізації права компаній Європейського Союзу в своїх наукових дослідженнях висвітлювали В.І. Муравйов, О.Р. Кібенко, І.А. Березовська, О.О. Дубовицька.

Слід зазначити, що недостатньо уваги приділено аналізу сучасному законодавству, що регулює процес створення компаній в межах Європейського Союзу та формуванню подальших напрямків для гармонізації в даній сфері.

Мета статті полягає в аналізі корпоративного права Європейського Союзу, яким регулюються процеси створення компаній, основних вимог, що висуваються для новостворених компаній, а також шляхів та напрямків її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Перша корпоративна директива 2009/101/ЕС про координацію гарантій, які вимагаються в державах-членах від господарських товариств у значенні другого абзацу статті 48 Договору про функціонування ЄС [1] для захисту інтересів їх учасників та третіх осіб, з метою зробити ці гарантії екві-

УДК 341.461:061.1ЄС

КАЛІНІНА Ольга Миколаївна,

аспірант кафедри порівняльного та європейського права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету
імені Тараса Шевченка.

© О. Калініна, 2013

валентними [2], або, як її коротко називають, Директива про гласність, замінила собою Директиву (68/151/ЕЕС) [3], що була прийнята у 1968 році, коли до складу ЄС входило лише шість держав-членів [4, с. 105]. Вона стала першим актом в галузі приватного права в цілому, якщо не рахувати акти зі сфери конкурентного права, що були прийняті до цього. Приймаючи рішення про заміну Директиви 1968 року Директивою 2009 року, Рада наголосила на тому, що протягом тривалого часу свого існування Директива 1968 року була істотно змінена кілька разів, та в інтересах ясності та раціональності вона має бути представлена в новій редакції [2].

Дія Директиви розповсюджувалась тільки на господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, командитні товариства на акціях). З преамбули даної Директиви випливає першочергова необхідність гармонізації для таких компаній, оскільки саме їх діяльність часто виходить за межі однієї країни-члена. Проте О.О. Дубовицька зазначає, що справжній мотив полягав в тому, що правове регулювання господарських товариств в державах ЄС схожий, тому регулювання саме в цій сфері мало супроводжуватися меншим опором з боку країн-членів [4, с. 105].

Першою Директивою регулюються наступні три кола питань:

- правила про публікацію товариством визначеної інформації та про юридичну силу такого опублікування для третіх сторін;
- дійсність зобов'язань товариства;
- недійсність товариства [5, с. 33].

Директиви про гласність містить зобов'язання для господарських товариств опубліковувати певні документи та відомості.

Держави-члени повинні вживати всі необхідні заходи для того, щоб обов'язкове оприлюднення інформації про товариства поширювалося, як мінімум, на наступні акти та відомості:

- а) установчий акт і статут, якщо він міститься в окремому акті;
- б) зміни актів, згаданих у пункті «а», в тому числі продовження терміну існування товариства;
- в) повний текст зміненого акту в його останній редакції (після кожної зміни установчого акта або статуту);
- г) призначення, припинення функцій, а також дані щодо осіб, які в якості органу, передбаченого в законному порядку, або в якості членів подібного органу:
 - уповноважені створювати зобов'язання для товариства перед третіми особами і представляти його в суді,
 - беруть участь в управлінні товариством, спостереженні або контролі за його діяльністю;
- г) не рідше одного разу на рік – розмір підписного капіталу, якщо установчий акт або статут передбачають наявність дозволеного капіталу, крім випадків, коли будь-яке збільшення підписного капіталу вимагає зміни статуту;
- д) бухгалтерські документи за кожен фінансовий рік, опублікування яких є обов'язковим;
- е) будь-яке переміщення місця знаходження товариства;
- є) розпуск товариства;
- ж) судові рішення про визнання товариства нікчемним;
- з) призначення і дані про особи ліквідаторів, а також їх відповідні повноваження, якщо тільки ці повноваження прямо і виключно не випливають із закону або статуту;
- і) завершення ліквідації та виключення з реєстру в державі-члені, де таке виключення породжує юридичні наслідки [2].

З вищенаведеного зрозуміло, що стосовно створення компаній, то таке зобов'язання розповсюджується, в першу чергу, на засновницький договір і статут товариства, статутний капітал. Також публікації підлягають баланс та рахунок прибутків та збитків за кожен фінансовий рік, перенесення місцезнаходження компанії, будь-яке судові рішення про недійсність товариства та інформацію про припинення й ліквідацію. Стосовно осіб, які уповноважені представляти товариство, необхідно зазначати [4, с. 106], чи можуть вони представляти його одноособово або тільки разом [2].

Відповідно до п. 1 ст. 3 Директиви на кожну компанію в національному реєстрі заводиться справа. Всі документи та відомості, що підлягають опублікуванню, заносяться до справи або реєструються в реєстрі, причому з 2007 року це здійснюється в електронній формі. Надавати такі відомості та документи компанії можуть як в електронній, так і в паперовій формі, якщо держава-член не встановлює зобов'язання надавати їх лише в електронній формі [2]. Після цього здійснюється публікація у визначеному країною-членом офіційному виданні, яке також може бути й електронним, згідно ст. 3 Першої Директиви. Додаткова публікація в паперових виданнях викликає зайві витрати, тому, за умови існування електронного реєстра, що забезпечує легкий доступ до інформації, паперові видання в країнах-членах варто поступово скасувати.

Окрім цього, товариство має вказувати в діловій кореспонденції свою організаційно-правову форму, місце знаходження, реєстр, в якому воно зареєстроване, а також власний реєстраційний номер [6, с. 91-92].

У Директиву про гласність були включені, перш за все, положення, що стосуються контролю за створенням компанії. Такий контроль покликаний забезпечити дотримання норм національного законодавства під час створення компанії і попередити при цьому її недійсність. У зв'язку з цим ст. 11 Директиви встановлює, що в державах-членах, в яких відсутній попередній адміністративний або судовий контроль за створенням компанії, засновницький договір і статут компанії, а також зміни, що до них вносяться, підлягають нотаріальному посвідченню [2]. Недотримання формальностей попереднього контролю або відсутність нотаріального посвідчення може слугувати підставою недійсності товариства. По інших питаннях Директива залишає питання контролю за створенням товариства за національним законотворцем.

Метою Директиви було скоротити до мінімуму кількість підстав недійсності та захистити третіх осіб від несприятливих наслідків недійсності компанії [7, с. 79-80]. Спочатку планувалося зазначити тільки дві підстави недійсності (відсутність засновницького договору і суперечність мети діяльності компанії закону або публічному порядку), проте в остаточній редакції директиви кількість таких підстав було збільшено до шести.

Наданий у ст. 12 Директиви перелік таких підстав являє собою компроміс між формальними та договірними підставами недійсності. Згідно з формальними підставами компанія може бути визнана недійсною, якщо:

1. відсутній засновницький акт або не дотримані вимоги щодо попереднього контролю за створенням компанії, встановлені державою;
2. в засновницькому договорі чи статуті не вказані фірмове найменування, внески, розмір статутного капіталу або предмет діяльності компанії [2].

Дані дві формальні підстави доповнюються чотирма матеріальними:

1. фактичний предмет діяльності компанії є протизаконним чи порушує публічний порядок;
2. не дотримані національні норми про внесення мінімальних внесків до статутного капіталу компанії;
3. всі засновники компанії були недієздатними;
4. попри національні норми, компанія була створена менш ніж двома засновниками [4, с. 120-121].

Перелік підстав недійсності, наданий в ст. 12, є вичерпним, тобто компанія може визнаватися недійсною лише у випадках, зазначених в даній статті. В інших випадках компанії за жодних підстав не можуть бути оголошені нікчемними, недійсними або неіснуючими. Таким чином, перелік обставин недійсності може бути лише скорочено, проте не розширено державами-членами.

Така підстава недійсності компанії, як суперечність фактичного предмету діяльності компанії закону чи публічному порядку тлумачиться Судом ЄС в справі *Marleasing* [8]. Термін «фактичний предмет діяльності» в європейських правових документах тлумачився по-різному. Суд з усіх можливих варіантів тлумачень обрав саме вузьке, відповідно до якого «фактичний предмет діяльності» розуміється виключно як предмет діяльності, вказаний в засновницьких документах. Суд пояснив свій вибір тим, що в інтересах стабільності обороту та кредиторів підстави недійсності згідно ст. 12 Першої Директиви мають бути розтлумачені у вузькому розумінні [4, с. 121]. В зарубіжній доктрині таке рішення Суду ЄС викликало багато критики. Зазначалося, що при такому тлумаченні компанія може бути визнана недійсною, тільки якщо її засновники були настільки некомпетентними і вказали в засновницьких документах в якості предмету діяльності протизаконну діяльність [8]. Оскільки такі випадки скоріше є виключеннями, то дана підстава недійсності по суті втрачає яку-небудь практичну значимість. Натомість критики пропонують більш широке тлумачення, згідно якого компанія є недійсною в разі, коли в установчих документах вказаний законний предмет діяльності, проте сама вона з самого початку здійснює протизаконну або таку, що порушує публічний порядок, діяльність. Проте національні суди країн-членів зобов'язані дотримуватися тлумачення, яке Суд Європейського Союзу дав у рішенні по справі *Marleasing*.

Така підстава, як недієздатність всіх засновників товариства, була включена до Директиви за пропозицією Економічного та соціального комітету. Це єдина підстава, що базується на нормах зобов'язального права. Після прийняття Дванадцятої Директиви ЄС, яка дозволила створювати товариства з обмеженою відповідальністю однією особою, така підстава недійсності зберігає значення лише для акціонерних товариств, якщо за національним законодавством не передбачено створення акціонерних товариств однією особою [9, с. 180-181].

Згідно Першої Директиви компанія може бути визнана недійсною лише за рішенням суду [10, с. 66]. Таке рішення підлягає опублікуванню, в результаті чого набуває юридичної сили для третіх осіб. Останні можуть оскаржити таке рішення протягом шести місяців після його опублікування.

Недійсність тягне за собою припинення діяльності компанії, зокрема її ліквідацію (п. 2 ст. 13). Таким чином, недійсність розповсюджується лише на майбутній час [5, с. 41-42]. Недійсність сам по собі не впливає на дійсність будь-якого зобов'язання, взятого на себе компанією, перед третіми особами або зобов'язань третіх осіб перед компанією.

Документів та відомостей про компанію можуть бути подані в паперовому вигляді або в електронному вигляді, і зацікавлені сторони можуть отримати копію в будь-якій формі. Окрім того, що компанії мають право робити свої документи і розкривати відомості про себе мовою держави, де вони зареєстровані, вони також

можуть добровільно робити це й на інших мовах Союзу в цілях поліпшення транскордонного доступу до інформації про них.

13 червня 2012 року Європейський Парламент прийняв нову Директиву (2012/17/EU), спрямовану на створення системи для об'єднання комерційних реєстрів [11]. У директиві підкреслюється необхідність створення загального стандарту для сполучення бізнесових реєстрів.

Відповідно до висновку Ради з конкурентоспроможності від 25 травня 2010 року, європейські компанії все частіше ведуть бізнес за межами національних кордонів [12]. Таким чином, компанії все більше покладаються на останню актуальну інформацію про їх транскордонних ділових партнерів. Комерційні реєстри відіграють важливу роль в цьому відношенні, оскільки їх основні послуги складаються з реєстрації, розгляду, зберігання і доведення до загального відома інформації про компанію.

За допомогою нової Директиви 2012 року всі держави-члени ЄС беруть участь у забезпеченні електронної комунікації між бізнесовими реєстрами і передачі інформації для окремих користувачів у стандартній спосіб, за допомогою ідентичного змісту і сумісних технологій, в усіх країнах Європейського Союзу. Система взаємозв'язку реєстрів буде складатися з реєстрів держав-членів, центральної платформи, та одного чи кількох порталів доступу. Реєстри повинні зробити наступну інформацію, отримувану через взаємозв'язок, безкоштовною:

- відомості про найменування і правову форму компанії;
- інформацію щодо зареєстрованого офісу компанії і держави-члена, в якій він зареєстрований;
- реєстраційний номер компанії;
- а також відомості про припинення діяльності або неспроможність. [11].

У 1989 році була прийнята Одинадцята Директива (89/666/ЕЕС) про оприлюднення інформації щодо філій, створених у державі-члені деякими формами господарських товариств, які підпорядковуються праву іншої держави, яка стала доповненням до Першої Директиви [13]. Вона зобов'язала філіали іноземних компаній, що знаходяться на території ЄС, опубліковувати визначену в ній інформацію. Дана директива мала на меті дві цілі. З одного боку вона намагалася полегшити реалізацію свободи заснування: компанія, що бажає створити філію в іншій державі-члені, повинна мати можливість виходити з того, що їй доведеться здійснювати вимоги, порівнювані з тими, що діють в її власній країні [5, с. 42-43]. З іншого боку, метою директиви є захист осіб, які вступають у правовідносини з іноземною компанією через її філію.

Вільне переміщення передбачає, що компанія влаштовується в іншій державі для того, щоб здійснювати там господарську діяльність. Особа, яка вступає в ділові стосунки з іноземною компанією, має право перш за все знати, з якою компанією має справи. Для таких цілей необхідною є публікація засновницьких документів компанії та відомостей про неї, таких як відомості про капітал, про фінансову звітність, про припинення та ліквідацію. Діловим партнерам потрібно, окрім того, знати, з ким саме вони можуть вести справи, що викликає необхідність в інформації про осіб, які уповноважені представляти компанію. Відсутність опублікованої достовірної інформації здатна ускладнити заснування компаніями філій та представництв, а також переміщення компаній [4, с. 128].

Директива розповсюджується, в першу чергу, на філії, створені на території однієї з країн-членів компаніями, що підпорядковуються праву іншої країни-члена і підпадають під дію Директиви про гласність. Окрім того, Одинадцята директива містить спеціальні норми для філій компаній з третіх країн, якщо такі компанії мають організаційно-правову форму, прирівнювану до таких, що вказані в Першій Директиві. Таким чином, якщо компанія з третьої країни є господарським товариством, то її європейська філія буде підпадати під дію Одинадцятої директиви. З-під сфери дії даної директиви виключаються філії кредитних та фінансових організацій, а також страхових компаній [14, с. 327].

Відповідно до ст. 2 Директиви, до переліку відомостей, які підлягають опублікуванню при відкритті філій створених в Європейському Союзі компаній, включаються:

- адреса філії;
- сфера її діяльності;
- реєстр, де зареєстрована компанія, що відкрила філію, та її реєстраційний номер;
- фірмове найменування та організаційно-правова форма компанії та найменування філії, якщо воно відрізняється від найменування компанії;
- призначення, припинення повноважень, відомості про осіб, які мають право представляти компанію у відносинах з третіми особами та у судових розглядах (тут мається на увазі зазначення певного органу компанії, який створено відповідно до законів, чи членів будь-якого такого органу або вказуються постійні представники компанії, відповідальні за діяльність філії із зазначенням ступеня їх повноважень);
- відомості про ліквідацію компанії, призначення ліквідаторів, відомості про них та їх повноваження і припинення ліквідації;
- документи фінансової звітності компанії, що створила філію, які складені та перевірені згідно норм держави-члена, праву якої підпорядковується компанія;

- закриття філії [13].

Держава, на території якої знаходиться філія, може вимагати завірений переклад вказаних у статті 2 документів на іншу офіційну мову Європейського Союзу – як правило, на мову даної держави-члена (ст. 4). Планується пом'якшити дану вимогу і дозволити компаніям, що вже відкривали філії за кордоном, використовувати попередні завірені документи. Таке спрощення має полегшити процедуру відкриття філій та скоротити витрати, пов'язані з відкриттям нових філій однієї компанії.

На філії компаній з третіх країн покладаються більш широкі зобов'язання з публікації при відкритті їх на території держав-членів. Відповідно до ст. 8 Директиви вони мають публікувати наступні відомості:

- адреса філії;
- предмет діяльності філії;
- право держави, згідно якого здійснюється діяльність компанії;
- якщо це передбачено законом, реєстр, в якому компанія зареєстрована і її реєстраційний номер в цьому реєстрі;
- документи про створення компанії, її установчий договір і статут, якщо вони містяться в окремому документі, з усіма поправками до цих документів;
- організаційно-правова форма підприємства, його основне місце і об'єкт діяльності та, принаймні щорічно, сума статутного капіталу, якщо ці відомості не вказані в документах, зазначених вище;
- назва компанії і назва філії, якщо вона відрізняється від назви компанії;
- призначення, припинення повноважень, відомості про осіб, які мають право представляти компанію у відносинах з третіми особами і в ході судового розгляду;

Обсяг повноважень осіб, уповноважених представляти компанію, повинен бути зазначеним разом із відомостями чи можуть такі особи здійснювати їх поодиночі або повинні діяти спільно.

- ліквідація компанії і призначення ліквідатора, відомості про них та їх повноваження і припинення ліквідації;
- бухгалтерські документи відповідно до статті 7;
- закриття філії [13].

Що стосується фінансової звітності, то по суті достатньою є публікація документів фінансової звітності компанії, що створила філію, проте якщо вони не відповідають європейським стандартам, то держава-член може вимагати складення і опублікування документів фінансової звітності, що стосуються діяльності самої філії (ст. 9 директиви).

У 2012 році була прийнята Друга директива про координацію гарантій, які вимагаються в державах-членах від господарських товариств у значенні другого абзацу статті 54 Договору для захисту інтересів їх учасників та третіх осіб, з метою зробити ці гарантії еквівалентними стосовно заснування акціонерних товариств, а також підтримці і змінам їх капіталу [15]. Дана Директива змінила існуючу до того Директиву 77/91/ЕЕС [16], яка з самого початку свого прийняття отримала назву Директиви про капітал. Директива поширювалася тільки на акціонерні товариства, акції яких знаходяться у вільному обігу.

Після неодноразової модернізації Друга Директива полегшила процедуру збільшення капіталу шляхом майнових внесків, придбання власних акцій та надання третім особам фінансової підтримки під час придбання акцій, а також гармонізувала певні норми про захист кредиторів при зменшенні капіталу [14, с. 183].

Відповідно до статті 2 Другої директиви, статут або установчий акт товариства мають містити, як мінімум, такі відомості:

- а) форма і найменування товариства;
- б) предмет діяльності товариства;
- в) - якщо товариство не має дозволеного капіталу: розмір підписного капіталу, - якщо товариство має дозволений капітал: розмір останнього і розмір капіталу, підписаного на момент заснування товариства або на момент отримання ним дозволу почати свою діяльність, а також при будь-якій зміні дозволеного капіталу;
- г) в тій мірі, в якій вони не випливають із закону, правила, якими визначаються кількість і порядок призначення членів органів, уповноважених здійснювати представництво товариства перед третіми особами, управління, керівництво, спостереження і контроль за його діяльністю, а також розподіл повноважень між цими органами;
- г) термін існування товариства, коли він не є невизначеним.

Якщо законодавство держави-члена передбачає, що товариство не може розпочати свою діяльність без отримання дозволу, воно також повинно передбачати положення про відповідальність за зобов'язаннями, які прийняті товариством або від імені товариства в період, що передує моменту видачі або відмови у видачі згаданого дозволу [15].

У статуті, в установчому акті або в окремому документі, який підлягає оприлюдненню в порядку, передбаченому законодавством кожної держави-члена відповідно до статті 3 Першої Директиви 68/151/ЕЕС [2],

повинні міститися, як мінімум, такі відомості:

- а) місце знаходження товариства;
- б) номінальна вартість підписаних акцій і, не рідше одного разу на рік, кількість цих акцій;
- в) кількість акцій, підписаних без вказівки їх номінальної вартості, коли національне законодавство дозволяє випуск подібних акцій;
- г) коли доречно, спеціальні умови, які обмежують поступку акцій;
- г) коли існують кілька категорій акцій: відомості, зазначені в пунктах «б», «в» і «г», щодо кожної з цих категорій і права, що надаються акціями кожної з них;
- д) форма акцій, іменна або на пред'явника, коли національне законодавство передбачає обидві ці форми, а також будь-яке положення про їх конверсії, якщо тільки порядок такої конверсії не встановлено законом;
- е) розмір підписного капіталу, сплаченого на момент заснування товариства або на момент отримання ним дозволу розпочати свою діяльність;
- е) номінальна вартість акцій або, за відсутності номінальної вартості, кількість акцій, випущених в якості еквівалента кожним вкладом іншому, ніж в грошовій формі, а також предмет таких внесків і ім'я осіб, які їх зробили;
- ж) відомості про фізичних, юридичних осіб або товариствах, які підписали або від імені яких були підписані статут або засновницький акт, або, якщо одночасно з цим не відбувається заснування товариства, то відомості про фізичних, юридичних осіб або товариства, які підписали або від імені яких було підписано проект статуту або установчого акта;
- з) сукупний розмір (принаймні, приблизний) всіх витрат, зроблених у зв'язку з заснуванням товариства і, коли доречно, до одержання ним дозволу почати свою діяльність, які покладаються на товариство або віднесені на його рахунок;
- и) будь-яка спеціальна перевага, що надається при заснування товариства або до одержання ним дозволу почати свою діяльність, будь-якій особі, яка брала участь у заснуванні товариства або в здійсненні дій, що ведуть до отримання такого дозволу [16].

Друга директива враховує можливість створення в державах-членах господарських товариств, які не визнаються як юридичної особи (наприклад, повні товариства у ФРН).

Закріплюючи систему твердого капіталу, Друга директива захищає як кредиторів, так і акціонерів товариства [14, с. 326].

Для заснування товариства або для отримання ним дозволу розпочати свою діяльність законодавства держав-членів вимагають підписки мінімального капіталу, який не може встановлюватися в розмірі нижче 25 тисяч євро [6, с. 99]. Оскільки положення статті 6 Другої директиви, що слідує з її тексту, є мінімальним стандартом, то держави-члени можуть встановлювати й більший розмір мінімального капіталу. Статутний капітал є «зв'язаним» капіталом, то ж не може розподілятися між акціонерами. Виплати останнім здійснюються за рахунок коштів, що перевищують розмір статутного капіталу. Він, крім того, є «ризиковим» капіталом: збитки, що несе компанія, зменшують, перш за все, її статутний капітал, а тільки потім відбиваються на її позиковому капіталі. Відповідно при банкрутстві товариства вимоги осіб, що надали йому позиковий капітал (вимоги банків по кредитах), мають пріоритет перед вимогами осіб, що надали товариству власний капітал (вимоги засновників і учасників) [4, с. 134].

Директива містить вимоги, покликані гарантувати реальне внесення статутного капіталу при заснування товариства. При створенні товариства всі його акції мають бути розміщені серед засновників. Крім того, не менш як 25 відсотків капіталу має бути сплачено засновниками [15]. Директива встановлює вимогу до майна, що вноситься на сплату акцій. Таке майно підлягає грошовій оцінці. Не припустимо оплачувати капітал послугами, оскільки вартість послуги важко визначити. Не грошові внески мають бути придатними до обігу в сфері діяльності конкретної компанії [5, с. 47].

Директива проводить різницю між грошовими та майновими внесками, до останніх висуваються жорсткі вимоги. По-перше, відомості про сплату акцій негрошовими внесками мають бути опублікованими відповідно до правил Першої Директиви про гласність. По-друге, такі внески підлягають грошовій оцінці незалежним експертом, звіт якого публікується згідно правил Першої директиви. По-третє, негрошові внески, що вносяться на оплату акцій, які розміщуються при заснуванні товариства, мають бути внесені протягом п'яти років з моменту створення акціонерного товариства [16].

З початку створення Європейських Співтовариств регулювання створення та діяльності компаній однієї особи в корпоративному праві держав-членів ЄС було дуже різним. По-різному вирішувалося питання, чи може товариство бути створеним однією особою, та питання стосовно того, що відбувається, якщо в товаристві, що створене кількома особами, залишається один учасник.

Ситуацію було змінено у 1989 році з прийняттям Директиви Ради 89/667/ЄЕС про товариства з обмеженою відповідальністю з одним учасником [17]. Дана директива є Дванадцятотою корпоративною директивою,

вона зобов'язала всі держави-члени передбачити в національному законодавстві таку правову конструкцію, як товариство з обмеженою відповідальністю, що має одного учасника. Дванадцята директива була повністю змінена у 2009 році новою Директивою 2009/102/ЄС [18]. В Необхідність прийняття законодавчого акту в даній сфері, в цілому, була викликана тим, що ряд країн-членів ЄС на той час вже дозволили створення ТОВ однією особою, що призвело до суттєвих відмінностей в праві держав-членів. Отже, було вирішено, що створення товариств з обмеженою відповідальністю має бути дозволеним в усіх державах ЄС. В якості аргументів зазначалося, що ТОВ однієї особи є привабливим перш за все для дрібних підприємців, оскільки дає їм можливість вести власні справи без залучення інших учасників, але з обмеженням відповідальності. Проте, як зазначається в абз. 5 преамбули директиви, держава-член зберігає право у виняткових випадках покладати на такого підприємця відповідальність за борги товариства [17].

Дванадцята директива розповсюджується на товариства є обмеженою відповідальністю. Однак якщо держава-член дозволяє акціонерні товариства однієї особи, то вона зобов'язана застосовувати правила директиви й до таких товариств (ст. 6).

За змістом директива є достатньо короткою. Вона встановлює, що товариство може бути створено однією особою чи може мати одного єдиного учасника в результаті переходу всіх часток до однієї особи. Внаслідок цього держави-члени повинні дозволити створення ТОВ однією особою, а норми національного права, що передбачають ліквідацію товариства у випадку об'єднання всіх часток участі в руках однієї особи, мають бути скасовані [14, с. 331]. В якості виключень директива дозволила не вводити товариство з одним учасником тим державам-членам, де вже існує організаційно-правова форма, що дозволяє індивідуальному підприємцю брати участь в обороті з обмеженням відповідальності [18].

Також директива передбачає, що якщо в товаристві залишився один учасник, то сам факт цього й особисті дані єдиного учасника підлягають реєстрації [17]. Єдиний учасник здійснює повноваження зборів учасників; рішення, що він приймає, підлягають, при цьому, письмовому оформленню. Те ж саме стосується й договорів, що укладаються між єдиним учасником і товариством, що він представляє, якщо мова йде не про поточні угоди, укладені в нормальних умовах. Дані правила мають на меті попередження безконтрольного розпорядження майном товариства на шкоду кредиторам [9, с. 182-183].

В Дванадцятій директиві європейський законодавець обмежився вказівкою, що держави-члени можуть встановлювати спеціальні приписи чи санкції у випадках, коли фізична особа є єдиним учасником кількох товариств чи товариство однієї особи або інша юридична особа являється єдиним учасником іншого товариства.

Таким чином, для того, щоб створити компанію, в праві Європейського Союзу існує мінімальний набір загальних вимог та зобов'язань, яких мають дотримуватися і виконувати засновники юридичних осіб.

На сьогоднішній день корпоративні директиви ЄС, якими регулюється створення компаній в межах Європейського Союзу, є рамковими документами й по певних положеннях встановлюють мінімальні вимоги і стандарти щодо регулювання даної сфери. Це дозволяє державам-членам достатньо широко пристосовувати положення до власного законодавства.

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union. - Brussels, 15 April 2008.
2. Directive 2009/101/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and third parties, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 48 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent // OJ L 258. - 2009. - p. 11-19.
3. First Council Directive 68/151/EEC of 9 March 1968 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, with a view to making such safeguards equivalent throughout the Community // OJ L 65. - 1968. - p. 8-12.
4. Дубовицькая Е.А. Европейское корпоративное право. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Wolters Kluwer Russia, 2008. - 261 с.
5. Корпоративне право ЄС: Навч. посібн. / Т.В. Шашихіна, О.М. Бірюков, А.Г. Бобкова, О.С. Янкова. - К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. - 169 с.
6. Право Європейського Союзу. Особлива частина: Навч. посібн. / За ред. М.Р. Аракеяна, О.К. Вишнякова. - К.:

Істина, 2010. - 528 с.

7. Nicholas Bourne. Bourne on Company Law / Nicholas Bourne. - 6th ed. - New York: Routledge, 2013. - 424 p.
8. Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 13 November 1990. - Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA. - Reference for a preliminary ruling: Juzgado de Primera Instancia e Instruccion no 1 de Oviedo - Spain. - Directive 68/151/CEE - Article 11 - Consistent interpretation of national law. - Case C-106/89 // European Court reports. - 1990. - Page I-04135.
9. Право Європейського Союзу: підручн. / за ред. О.К. Вишнякова. - Одеса: Фенікс, 2013. - 883 с.
10. Quinten R. Kroes. E-Business Law of the European Union // Kluwer Law International, 2010. - 429 p.
11. Directive 2012/17/EU amending Council Directive 89/666/EEC and Directives 2005/56/EC and 2009/101/EC of the European Parliament and of the Council as regards the interconnection of central, commercial and companies registers // OJ L 156.- 2012. - p. 1-10.
12. Competitiveness Council, Brussels, 25-26 May 2010 - Consumer and Research, Innovation and Science points. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-212_en.pdf

13. Eleventh Council Directive 89/666/EEC of 21 December 1989 concerning disclosure requirements in respect of branches opened in a Member State by certain types of company governed by the law of another State // OJ L 395. - 1989. - p. 36-39.
14. Право Європейського Союзу: підручник / за ред. В.І. Муравйова. - К.: Юрінком Інтер, 2011. - 704 с.
15. Directive 2012/30/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 54 of the Treaty on the Functioning of the European Union, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent // OJ L 315. - 2012. - p. 74-97.
16. Second Council Directive 77/91/EEC of 13 December 1976 on coordination of safeguards which, for the protection of the interests of members and others, are required by Member States of companies within the meaning of the second paragraph of Article 58 of the Treaty, in respect of the formation of public limited liability companies and the maintenance and alteration of their capital, with a view to making such safeguards equivalent // OJ L 26. - 1977. - p. 1-13.
17. Twelfth Council Company Law Directive 89/667/EEC of 21 December 1989 on single-member private limited-liability companies // OJ L 395. - 1989. - p. 40-42.
18. Directive 2009/102/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 in the area of company law on single-member private limited liability companies // OJ L 258. - 2009. - p. 20-25.

Summary

In this article describes the process of creating the companies under the law of the European Union. It turns the main EU legislation which govern the matter. The aim of this article is to explore the First Directive on transparency, the Second Directive on capital, the Eleventh Directive concerning disclosure requirements in respect of branches opened in a Member State and the Twelfth Directive on single-member companies.

First Directive establishes a minimum set of documents and information about the companies that are disclosed and published at registration. Directive concerns the problem of the nullity of companies. It establishes an exhaustive list of possible reasons and hard procedure for recognition of the nullity. Second Directive regulates the creation of public limited liability companies within the EU. The formation of such companies require a minimum share capital to ensure minimum equivalent protection for both shareholders and creditors. There is also the minimum requirements for the content of documents of such type of company. Regulation of disclosure requirements in respect of branches opened in a Member State by certain types of company governed by the law of another State is contained in the Eleventh corporate Directive. With the adoption of Twelfth corporate directives in the European Union have been harmonized the regulation of creation and activity of the single-member private limited liability companies.

Проблеми викладання міжнародного права – до продовження дискусії

Олена Кучер

З власного досвіду участі в підготовці і змаганнях типу Мут-Корт

У зв'язку зі зростаючою серед студентів популярністю змагань по типу *moot court* в даній публікації здійснено спробу сформулювати алгоритм дій, необхідних для успішної участі студентів в таких змаганнях. Зокрема, аналізуються професійні та особисті якості, якими має володіти учасник подібного роду змагань.

Realizing the increasing popularity of moot court competitions among students, this publication attempts to formulate algorithm of actions, being necessary for successful participation of students in these competitions. In particular, it is devoted to analysis of professional and personal qualities which student-participant of such competitions shall possess.

За останні п'ять років активність студентів Інституту міжнародних відносин з приводу участі в численних змаганнях по типу *moot court* невинно зростає. Починаючи з наймолодших курсів, студенти починають цікавитися цим порівняно новим для нашої освітньої системи явищем, а на старших курсах найздібніші з них особисто приймають участь в змаганнях і досягають висот, оскільки потенціал наших студентів дійсно дозволяє займати високі почесні місця в *moot court*-ах.

Автор статті в студентські роки брала участь в чотирьох змаганнях по типу *moot court* та наразі допомагає тренувати ще два *moot court*-и, тому бере на себе сміливість «намалювати» портрет типового учасника таких змагань та спробувати визначити якості, необхідні для досягнення успіхів на цьому нелегкому поприщі.

Отже, на думку автора, студенту - майбутньому учаснику змагань по типу *moot court* варто мати на увазі наступне:

1. Перше і найважливіше – **бажання**. Можна тлумачити бажання як мотивацію досягти успіху в новій для себе площині світового або регіонального рівня, як можливість навчитися новому для себе та на власному досвіді у формі моделювання судового чи арбітражного процесу відчутти себе справжнім практиком, або можливість навчитися справжній роботі в команді і знайти нових друзів як в рамках інститутської команди, так і з інших команд та інших країн. Без бажання повністю присвятити себе участі в *moot court*-і жодного позитивного результату навряд чи буде досягнуто. Участь в тому чи іншому *moot court*-і може зацікавити студента правовою сферою, тематикою, особою тренера або особистостями, які входять до складу команди.

2. **Готовність до численних випробувань** – *часових*, оскільки підготовка займає дійсно істотну кількість часу і пошук нових аргументів або очікування винесення відповідними міжнародними судовими та арбітражними установами потрібних для підтвердження позиції по справі рішень триває майже до початку усних слухань¹; *особистістних* – оскільки в *moot court*-ах приймає участь саме студентська команда (варто відзначити, *inter alia*, що рівень взаємодії членів команди під час проведення усних раундів також оцінюється суддями або арбітрами); *взаємодопомога, співпраця та відкритість і готовність до діалогу* є якостями першої необхідності; *процедурних* – студент-учасник *moot court*-у має завжди пам'ятати про те, що даний вид змагання є своєрідною лотереєю, в якій результат фактично залежить від особи, яка оцінює письмовий меморандум або усний виступ, і що в кожній такої особи є власне уявлення про ідеального учасника *moot court*-у (досить часто оцінка проводиться за критеріями «сподобався-не сподобався» або «переконав-не переконав»). Тому, на жаль, трапляють-

ся випадки, коли рівень та обсяг виконаної роботи не оцінюється на належному рівні. Звісно, буває і навпаки, коли затрачені зусилля (та трохи везіння) знаходять своє відображення в посіданні почесних місць в *moot court*-ах.

В цьому контексті неможливо не звернути увагу на складності, пов'язані з тим, що пост-радянські студенти не є носіями англійської мови, на якій проводиться більшість *moot court*-ів, і цей фактор, в свою чергу, заважає учасникам доносити до суддів або арбітрів увесь спектр своїх знань. Проте, як свідчить практика проведення *moot court*-ів, більшість суддів та арбітрів також не є носіями англійської мови. Тому вони насамперед оцінюють суть письмових меморандумів і суть та форму усної презентації. Звідси, головним для студента-учасника *moot court*-у є вміння донести доступною мовою до суддів або арбітрів свою правову аргументацію, яка підкріплює відстоювану позицію.

3. **Рівень академічної підготовки.** Перш за все, студент-учасник *moot court* -у має бути завжди відкритим до нових знань та їхнього постійного вдосконалення. Дуже бажано мати ґрунтовні теоретичні знання МП взагалі (автор неодноразово стикалася з теоретичними запитаннями на усних раундах), розуміти специфіку того *moot court*-у, де бере участь студент: тематичну та процедурну, а також оцінювати вимоги до необхідного рівня знань для успішної участі в *moot court*-і (який, на щастя, можна завжди підтягнути та розвинути за допомогою тренера або консультанта за наявності в складі команди останнього та, звісно, власними прагненнями студента-учасника відповідного *moot court*-у). Тобто, студент-учасник *moot court*-у повинен мати базове уявлення про процедуру проведення змагання та приблизний обсяг тих навичок, яких потребуватиме участь в *moot court*-і на належному рівні з подальшим прагненням їхнього розвитку та вдосконалення. При цьому студент має розуміти, що завжди залишатиметься великий обсяг інформації, який потрібно буде прочитати, опанувати та засвоїти окрім вже відомої йому (їй) інформації. Переважно це будуть справи (велика кількість справ). Постулат «*вчитися, вчитися та ще раз вчитися*» якнайкраще відображає правильний настрій студента-учасника змагань по типу *moot court*.

4. **Вміння застосовувати існуюче право до конкретної ситуації.** На думку автора, саме це є головною якістю учасника *moot court*-у – розуміти сутність права, яке підлягає застосуванню, та використання його задля підкріплення позицій у справі, а не займатися простим цитуванням певних справ без врахування фактичного і правового контексту. І вищим пілотажем та найяскравішою ознакою даної якості є вміння працювати з правом та справами, які *prima facie* свідчать не на користь тієї позиції, яку відстоює учасник – наприклад, вміння пояснити, що саме і чим саме (якщо це дійсно так) обставини ситуації, представленої в модельній справі *moot court*-у, відрізняються від обставин реальної справи, рішення по якій суперечить обстоюваному аргументу та, як наслідок, бажаному результату.

5. **Тріада мистецтв кожного юриста - «читати, писати, говорити»** - є дійсно актуальною для студентів, які беруть участь в змаганнях по типу *moot court*. Вони зобов'язані читати велику кількість міжнародних договорів, поглиблювати знання міжнародних звичаїв та, за необхідності, звертати увагу на загальні принципи права; читати надзвичайно велику кількість справ, які розглядалися судами та (або) арбітражними трибуналами (в залежності від спрямування відповідного *moot court*-у) та досліджувати і аналізувати доктрину. Студенти повинні вміти писати меморандуми як вираження письмових позицій сторін по справі, де мають вправно і досконало поєднувати теоретичні знання, відомості з практики та обставини модельної справи з метою пояснення відповідних позицій сторін у справі та її належного правового підкріплення, звертаючи особливу увагу на чіткість, логічність та послідовність викладення суті таких позицій; зовнішнє оформлення таких меморандумів (оформлення цитат, використаних джерел, посилань тощо); належний рівень «юридичної мови», загальний рівень грамотності, загальний рівень володіння англійською мовою у разі необхідності (оскільки, все же таки, більшість змагань по типу *moot court* проводяться англійською мовою). І надзвичайно важливим є вміння говорити – мабуть, найскладніша частина підготовки для пост-радянських студентів.

6. **Вміння говорити, чітко формулювати і висловлювати свою думку.** Перш за все, учасники змагань по типу *moot court* мають чітко розуміти, що викладення своєї позиції не дорівнює відповіді на семінарі і не дорівнює навіть відповіді на іспиті. Як вже зазначалося автором, головне – переконати суддів або арбітрів в тому, що саме Ваша позиція по справі є абсолютно вірною. І в цьому контексті неможливо не наголосити на важливості ораторського мистецтва, мови рухів, впевненості та лаконічності формулювань. Усі ознаки хвилювання мають бути заховані якнайдалі. Тому підготовка саме до усного етапу змагань по типу *moot court* займає найбільшу кількість часу в загальному обсязі підготовки. Така підготовка, перш за все, включає в себе написання своєї рідної, якісно вивіреної стосовно суті та чітких формулювань промови, яку студент-учасник змагання має викласти за задалегідь визначений у правилах кожного *moot court*-у проміжок часу, численні репетиції цієї промови різнорізними шляхами (серед яких варто відзначити репетиції перед дзеркалом та розповідь промови товаришам по команді, тренеру, консультанту тощо). При цьому в контексті підготовки до усних раундів варто завжди пам'ятати, що ані судді, ані арбітри не будуть увесь відведений час слухати задалегідь вивчену та добре відрепетовану промову і почнуть задавати різнорізнитні питання, які, насправ-

ді, можуть бути будь-якого характеру – від загальнотеоретичних правових питань до бажання «збити з думки» виступаючого. Саме тому в процесі підготовки варто приділити мистецтву вправної відповіді на питання суддів або арбітрів дуже істотну увагу.

7. **Знання мови.** Англійської – обов'язково, інших іноземних – бажано. У зв'язку з активною участю студентів Інституту міжнародних відносин в російськомовних moot court-ах, досконале знання літературної та юридичної російської є предметом першої необхідності.

8. **Наявність тренера.** Надзвичайно важливо. Фактично, саме від нього залежить не тільки рівень теоретичної і практичної підготовки студента – учасника moot court-у, а й формування уявлення студента про змагання такого роду взагалі, вміння писати письмові меморандуми на належному рівні, вміння робити презентацію та виступати перед суддями або арбітрами під час проведення усних слухань, вміння бути готовим до неочікуваних питань та бути готовим відповідати на них, емоційний стан кожного студента-учасника, почуття єдності команди. Тому особа тренера є чи не ключовою в контексті прийняття студентами участі в змаганнях по типу moot court. Дуже бажано, щоб тренер мав досвід практичної діяльності в тій правовій сфері, якій присвячено відповідний moot court, або досвід участі в такому змаганні. Досить часто команди допомагають тренувати колишні учасники moot court-ів.

9. **Наявність добре збалансованої команди.** В змаганнях по типу moot court бере участь значна кількість яскравих особистостей, обдарованих та успішних студентів, з яких і формуються відповідні команди для кожного moot court-у. Відповідно, істотним фактором для успішної підготовки до участі в змаганні є відчуття командного духу. Для учасників є дуже важливим зрозуміти, що фінальний результат залежить від зусиль усіх учасників та їхньої взаємодії. Перемога, все ж таки, за винятком особистих призів на кшталт «кращого оратора», є командним явищем і досягається саме командою як єдиним цілим. Автор особисто дуже вдячна своїм колегам по усім складам команд в усіх moot court-ах за почуття командного духу і командної підтримки.

Отже, саме такими, на думку автора, є головні аспекти успішної участі студентів Інституту міжнародних відносин в змаганнях по типу moot court. Головною проблемою наразі залишається досягнення належного рівня презентацій під час усних раундів, що пов'язано, *inter alia*, з тим, що, як вже зазначалося, наші студенти не є носіями англійської мови, а також з невеликим, порівняно зі студентами європейських та американських вищих навчальних закладів, досвідом презентацій та навичок розповіді своєрідних правових історій, які мають зацікавлювати та переконувати суддів або арбітрів.

Варто не забувати про те, що moot court є, перш за все, ігровим процесом, і тому, окрім натхненної підготовки, відповідальності і бажання проявити себе найліпшим чином, треба отримувати від участі в таких змаганнях справжнє задоволення!

Summary

Admitting the fact that modern international legal education predominantly concentrates on the theory of law, students' participation in different moot court competitions is of extreme importance being one of the best ways to obtain practical legal skills while studying. Nevertheless, successful participation in such competitions includes not only high level of knowledge of international law, but also several psychological qualities of the participants which are necessary for perfect presentation during oral pleadings. Participation in moot court competitions allows not only to receive unforgettable experience in practical application of the professional legal sphere but to obtain skills of teamwork and speech craft being necessary in all spheres of life.

Оксана Мірошніченко

До питання обговорення проекту наскрізної програми з міжнародного публічного права

У статті досліджуються деякі актуальні аспекти викладання міжнародного права у вищих навчальних закладах України; аналізуються дискусійні питання реформування вищої юридичної освіти в контексті підготовки студентів за спеціальністю «міжнародне право», а також міститься короткий аналіз змістової та якісної складових проекту наскрізної програми з курсу «Міжнародне публічне право», запропонованої для обговорення колективом кафедри міжнародного права ІМВ Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

In the article are investigated some topical aspects of the teaching of international law in the higher educational institutions of Ukraine, examined controversial issues of higher education in reform the context of the training students in law "international law" specialty. Brief analysis of the content and quality of the draft curriculum on "Public International Law" proposed for discussion by the International law department Institute of international Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Актуальність теми. Нині ми спостерігаємо постійне зростання значення та ролі міжнародного права як регулятора складних відносин у сучасному взаємопов'язаному світі і, як наслідок, необхідність його вивчення викладання, розповсюдження та більш широкого його визнання. Про значення, яке наразі набуває викладання міжнародного права та розповсюдження міжнародно-правових знань, свідчить, зокрема, «Програма допомоги Організації Об'єднаних Націй в галузі викладання, вивчення, розповсюдження та більш широкого визнання міжнародного права» (далі – Програма ООН), схвалена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/19 від 23 листопада 2005 р. [11] та Доповідь Генерального Секретаря ООН А/67/518 «Про реалізацію Програми допомоги ООН в галузі викладання, вивчення, розповсюдження та більш широкого визнання міжнародного права у 2012 року, а також заходи, заплановані на 2013 рік» [3].

Так, Програма ООН передбачає наступні основні напрями: здійснення Програми допомоги ООН у викладанні та вивченні міжнародного права, розповсюдженні міжнародно-правових знань та досягнення більшої поваги до міжнародного права; сприяти у викладанні міжнародного права учням та вчителям середніх шкіл та студентам вищого рівня освіти та міжнародному співробітництву з цією метою; підвищення кваліфікації для юристів-професіоналів та урядових службовців, що організовується державами та міжнародними організаціями.

Резолюції щодо заохочення викладання і розповсюдження міжнародно-правових знань приймаються й регіональними органами та організаціями, зокрема, Радою Європи. В результаті прийняття відповідних резолюцій заохочення у викладанні та вивченні міжнародного права поступово стає обов'язком держав та міжнародних організацій. Як слушно зауважує доктор юридичних наук, професор, автор понад 400 наукових праць в галузі міжнародного права Лукашук І.І., «важливим каналом впливу науки на міжнародно-правову практику покликана слугувати освіта» [7, с. 13].

У цьому зв'язку погоджуємось з думкою професора Гаазької академії міжнародного права М.Ляхс, який зауважує на таке: «Навряд чи існує галузь або норма міжнародного права, на розвиток яких наука та викладання не спричинили впливу» [15]. На нашу думку, таке твердження має певні підстави, однак, слід констатувати, що нині існує ціла низка проблемних питань, пов'язаних із викладанням, вивченням та розповсюдженням міжнародного права як у світі в цілому, так й Україні зокрема.

МІРОШНИЧЕНКО Оксана Петрівна,

доцент кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства
Київського міжнародного університету.

Наразі в Україні здебільшого зберігається традиційне ставлення до міжнародного права як до загальноосвітньої дисципліни, що має обмежене практичне значення. Втім, процес європейської інтеграції нашої держави, входження до складу низки міжнародних універсальних та регіональних органів та організацій - Ради Європи, Всесвітньої Торгівельної Організації та інших, має охоплювати всі дії, спрямовані на входження України до міжнародного та європейського економічного, політичного, правового, наукового, культурного та освітнього простору. А це, в свою чергу, передбачає перебудову викладання з урахуванням прикладних аспектів міжнародного права. Нині це є вкрай важливим та актуальним завданням для юриста будь-якої спеціалізації.

Теоретична основа. На жаль, в Україні майже відсутні ґрунтовні наукові дослідження та розробки в контексті викладання міжнародного права, що, в знаній мірі обумовлюється відсутністю галузевого стандарту вищої юридичної освіти. У зв'язку з вищезазначеним, вбачається очевидним, що в умовах відсутності такого важливого документу, проблема викладання дисциплін міжнародно-правового циклу практично позбавлена нормативно-правового регулювання. До деяких аспектів проблем правового регулювання стандарту вищої юридичної освіти в Україні в цілому та особливостей викладання міжнародного права зокрема, звертались такі вчені, як: Задорожній О.В., Буткевич В.Г., Буткевич О.В., Буроменський М.В., Гнатовський М.М., Довгерт А.С., Козьяков С., Мицик В.В., Муравйов В.І., Петров Р.А., Соколова Н.А., Рудич М.В. та ін.

Метою цієї статті є проаналізувати деякі проблемні питання правового регулювання вищої юридичної освіти в Україні, дослідити новітні підходи в системі викладання та вивчення міжнародного права, зокрема, в контексті обговорення змістовної складової проекту наскрізної програми «Міжнародне публічне право».

Виклад основного матеріалу. 31 січня 2013 року кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка провела Міжнародну науково-методичну конференцію на тему: «Проблеми викладання міжнародного права» [10]. Відзначимо, що це одна із найперших конференцій в Україні науково-методичного характеру, на якій обговорювався широкий спектр проблемних питань, зокрема: соціальні, педагогічні, методологічні, методичні, організаційні, фінансові та інші проблеми, пов'язані з викладанням міжнародного права у вищих навчальних закладах України.

В обговоренні ключових питань конференції взяли участь представники вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ України та інші зацікавлені особи. Зауважимо, що більшість професорсько-викладацького складу ІМВ є членами Робочої групи з питань удосконалення підготовки фахівців за напрямом «Міжнародне право» (далі - Робоча група) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про утворення Робочої групи з питань удосконалення підготовки фахівців за напрямом «Міжнародне право» від 10 жовтня 2012 року № 1088 [9].

Одне із завдань, що наразі стоїть перед Робочою групою є приведення змісту вищої освіти за напрямом підготовки «Міжнародне право» у відповідність до сучасних вимог ринку праці та міжнародної юридичної практики. Крім того, Робоча група має забезпечити розробку новітнього галузевого стандарту вищої освіти за напрямом підготовки «Міжнародне право» з урахуванням вимог кваліфікаційних характеристик відповідних професій та внести пропозиції щодо удосконалення змісту навчального плану та навчальних програм [9].

З цією метою колективом кафедри міжнародного права ІМВ Київського національного університету імені Тараса Шевченка на чолі із завідувачем кафедри міжнародного права, кандидатом юридичних наук, професором, Заслуженим юристом України Задорожнім О.В., було підготовлено проект наскрізної навчальної програми з курсу «Міжнародне публічне право» (далі - Програма), яка має стати своєрідним орієнтиром, стандартом у справі підготовки фахівців у галузі міжнародного права в Україні на найближчі 15-20 років.

Ознайомившись з текстом цієї Програми можна впевнено стверджувати, що вона відповідає вимогам, схваленим Генеральною Асамблеєю ООН «Програми допомоги ООН» у галузі викладання, навчання, розповсюдження і більш широкого визнання міжнародного права» [13]. Крім того, Програма «розглядається як «живий документ», який підлягає регулярному доповненню та доопрацюванню [10, с. 5].

На нашу думку, Програма в цілому відповідає стану сучасного міжнародного права і здатна забезпечити адекватне бачення міжнародного права студентам за напрямом підготовки «Міжнародне право». Тематики в Програмі розташовані у порядку, рекомендованому для навчальних програм з міжнародного права, а її тематичні блоки в цілому відповідають сучасним теоретичним уявленням про міжнародне право та його особливості. Автори Програми пропонують традиційний підхід до систематики викладу теоретичного матеріалу з курсу, зокрема, поділ на Загальну та Особливу частини, групування по інститутах та галузях. Вбачається, що такий підхід є доцільним та виправданим, оскільки сприятиме формуванню у студентів цілісного підходу до вивчення міжнародно-правових проблем.

На нашу думку, в Темі 3 «Формування та становлення міжнародно-правової думки» (стор. 10 Програми) доцільно було б приділити більше уваги вивченню студентами міжнародно-правової науки України та країн СНД, зокрема, Російської Федерації, й не лише у світлі концепцій та доктрин, але й імен видатних вчених - міжнародників.

Під час обговорення проекту Програми висловлювалась думка щодо включення до її тексту Розділу «Міжнародне медичне право або Міжнародне право охорони здоров'я». На нашу думку, така пропозиція цілком може бути реалізована в рамках курсу «Актуальні проблеми міжнародного публічного права» під час навчання студентів у магістратурі.

Крім того, лунала також пропозиція про включення підрозділу «Європейське освітнє право» до Розділу «Право ЄС». Думається, що така пропозиція не позбавлена підстав. Так, на думку Р.А.Петрова «сучасний стан розробки навчальних дисциплін... та реформа юридичної освіти в Україні взагалі вимагає врахування цілей та завдань Сорбонсько-Болонського процесу, незважаючи на те, що Україна офіційно не бере участі в цьому процесі... Болонська Декларація передбачає, що навчальні програми для спеціалістів та магістрів повинні мати різний зміст та наповнення курсами. Чекає вирішення питання реформи наукових ступенів згідно із загальноєвропейським досвідом, взаємне визнання наукових ступенів, отриманих за кордоном та в Україні. Потрібно докласти спільних зусиль для створення окремої фахової спеціальності "Європейське право", для захисту кандидатських та докторських дисертацій, що значно сприятиме проведенню досліджень в галузі права ЄС» [8]. Вбачається, що сучасний студент, який навчається за напрямом підготовки «Міжнародне право», має бути обізнаний у вищезазначених питаннях.

Особливий інтерес являють собою теми 39-46 Програми в яких йдеться про підгалузі міжнародного економічного права, розвиток яких наразі є найбільш актуальним: право СОТ, міжнародне інвестиційне право, міжнародне банківське право, міжнародне податкове право і таке ін. Вбачається, що їх виклад свідчить як про зростання спеціалізації галузі (теоретичний аспект), так й про врахування інтересу студентів до міжнародних економічних проблем (практичний аспект).

Разом з тим, думається, що Програма була б не менш ефективною без Теми 41. Міжнародне право та економіка (економічний аналіз міжнародного права), оскільки економічний аналіз передбачає спеціальні ґрунтовні знання у студентів, насамперед, з курсу «Міжнародні економічні відносини», що, в переважній більшості, не завжди має місце в більшості вищих навчальних закладів України в процесі підготовці фахівців у галузі міжнародного права.

Висновки та пропозиції. На нашу думку, виклад теоретичного матеріалу у запропонованому проекті Програми з курсу «Міжнародне публічне право» відзначається своєю цілісністю та системністю. Всі питання міжнародного публічного права розглядаються не лише в контексті стану українського законодавства, але й у світлі оцінки політичного положення України стосовно сучасних міжнародних процесів, що відбуваються у світі, а також участі нашої держави у вирішенні регіональних та глобальних проблем.

Знайшла своє закріплення в проекті Програми й міжнародно-правова позиція України, яка висвітлюється в контексті положень міжнародного права (наприклад, питання правонаступництва, визнання, участі в міжнародних організаціях тощо).

Враховуючи необхідність у розповсюдженні знань про міжнародне публічне право, усвідомлюючи зростаючу взаємодію правової системи України з міжнародним правом, ця Програма з урахуванням деяких доопрацювань, на нашу думку, має стати певним стандартом у найближчому майбутньому для підготовки студентів за напрямом «Міжнародне право» у вищих навчальних закладах України.

У цьому зв'язку, можна лише приєднатися до пропозиції професора О.В.Задорожного, який закликає науковців, викладачів, посадових осіб органів державної влади та інших зацікавлених осіб ініціювати наукову дискусію та систематичне вивчення проблем викладання міжнародного права у вищій школі України, оскільки така задача назрала давно [5].

1. Буткевич О.В. Новий вимір навчання міжнародного права // Міжнародне право. Науково-практичний фаховий журнал. - №2. - 2012. - С. 266- 269.

2. Вопросник по проблемам преподавания международного права // Казанский журнал международного права. - № 1. - 2007. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.tisbi.org/home/science/Layout/Rus1/>

3. Доповідь Генерального Секретаря ООН А/67/518 «Про здійснення Програми допомоги ООН в галузі викладання, вивчення, розповсюдження та більш широкого визнання міжнародного права у 2012 року, а також заходи, заплановані на 2013 рік» від 15. 10. 2012 р. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://papersmart.unmeetings.org/media/640969/A%2067%20518%20r.pdf>

4. Задорожний А.В. ІМВ і юридична освіта [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://alexanderzadorozhny.blogspot.com/2011/12/blog-post_14.html

5. Задорожний А.В. Проблемы преподавания международного права [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://alexanderzadorozhny.blogspot.com/2013/03/blog-post_7679.html

6. Козьков С. Якісна юридична освіта в Україні: проблеми тільки починаються //Юридичний журнал. - №4. - 2008.

7. Лукашук И.И. Современное право международных договоров. Том I. Заключение международных договоров - М.: Волтерс Клувер, 2004. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1058_page_13.html - С. 13.

8. Петров Р.А. Сучасні інтеграційні європейські процеси в галузі освіти: «Сорбонсько - Болонський процес» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=p&i=5&d=444>
9. Про утворення робочої групи з питань удосконалення підготовки фахівців за напрямом "Міжнародне право": Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 10 жовтня 2012 року № 1088 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://document.ua/pro-utvorennja-robocoyo-grupi-z-pitan-udoskonalennja-pidgot-doc122962.html>
10. Проект Програми курсу «Міжнародне публічне право»: Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Проблеми викладання міжнародного права» (Київ, 31 січня 2013 року). – К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 43 с.
11. Резолюція 60/19, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, "Програма допомоги Організації Об'єднаних Націй в галузі викладання, вивчення, розповсюдження та більш широкого визнання міжнародного права". Резолюція № 60/19 від 23.11.2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basegt/ua-dmpbvuu.htm>
12. Рудич М.В. Адміністративно-правові чинники стандарту вищої юридичної освіти в Україні // Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України. – 2012. – № 169. – Серія право. – К., 2011. – С. 280–284.
13. Соколова Н.А. Проблемы преподавания международного права : Международное публичное право : Учебник / Под ред. К. А. Бекяшева. – М. : Проспект, 1999. – 636с. Аннотация: // Сибирский Юридический Вестник. – 2000. – № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1119064>
14. Чи є юристами фахівці зі спеціальності «міжнародне право»? // Юридична газета від 16 червня 2008 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/2348/>
15. Lachs M. Teachings and Teaching of International Law // ADI. Recueil des Cours. Vol. 151. T. 1976-III. P. 237. Цит. за кн.: Лукашук И.И. Современное право международных договоров. Том I. Заключение международных договоров - М.: Волтерс Клувер, 2004. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1058_page_13.html – С. 13.

SUMMARY

In the article it's investigated some problem aspects of legal regulation of the higher legal education in Ukraine, and also the questions, connected with teaching and studying of the international public law in higher educational institutions of Ukraine. The relevant acts of the international and internal law analyzed and generalized by authors, devoted to questions of teaching of studying of international law and also preparation of bachelors and masters in specialization of international law in higher educational institutions of Ukraine.

The special attention is paid to the analysis of structure and substantial part of the Through training program on the International public law, which is prepared by the faculty of professor-teachers structure of chair of international law Institute of the international relations in the Kiev National university of a name of Taras Shevchenko.

It is noted that the standard subject matter «The international public law» is fundamental training of specialists in educational process preparing specialists in the sphere of the international, studying of which comes to the end with the delivery of state exam within educational qualification levels «bachelor» and «master». The course is aimed at acquaintance of students with history, formation and development of the system of international law, bases of the theory of international law, features of modern international law and its fundamental branches. The special attention is paid to the project of the Program on consideration and the analysis of the main directions of system approach to research of international law and its role in normal functioning of external relations, the international system of providing an international peace and safety also permissions of the international disputes and situations.

It's important that authors of project of the Program suggest to consider questions of international law in close interrelation with the international private law (the international investment law, the law of the WTO, the international tax law, etc.) is remarkable also. In our opinion, it forms complete approach to studying and teaching of the international public law. In the article opinion of authors concerning sequence of a statement is stated also to those, and expediency of introduction of these or those additions and changes in the project of the Program.

It's thought that the project of this Program of the course «International Public Law» in many respects can serve as the certain standard forming at students idea of modern international law, and taking into account further improvement, the Program can be fully used in educational process of preparation of the students who are studying in «international law» at higher educational institutions of Ukraine.

Стан та перспективи реформування вищої освіти в Європейському Союзі

Леся Миськів

Європейські тенденції розвитку вищої освіти трактують нові підходи до реформування освітньої галузі кожної з країн, яка має на меті стати членом даної спільноти. Підґрунтям для переосмислення стану вищої освіти ЄС став документ, представлений Європейською Комісією у листопаді 2012 року – «Переосмислення освіти» (Rethinking Education), який аргументує необхідність фундаментальних змін в освіті, у тому числі, вищій з акцентом на результат навчання. В дослідженні проаналізовано звіти Європейської комісії та виступи Єврокомісара з освіти, культури, багатомовності та молоді, які надали можливість автору охарактеризувати стан та перспективи реформування вищої освіти в ЄС, окреслити проблемні сфери реалізації стратегії модернізації вищої освіти в Європейському Союзі.

European tendencies of the higher education development suggest new approaches to the reforming of the educational spheres in each country, that is aimed at joining the Union. Document of the European commission (in November, 2012) «Rethinking of Education», which arguments the need of fundamental changes in education, including higher education, with an emphasis on learning outcomes, become a background for rethinking of the higher education. So, the lack of experience approximation in teaching to reality in the practical knowledge application, which is very poorly represented by the European systems of education remains the key concern. Reports of European Commission and performance of the European Commissioner for Education, Culture, Multilingualism and Youth, that provide the authors opportunity to characterize the status and prospects of the higher education reform in the EU, to define problem areas of modernization of the higher education in the European Union strategy were analyzed in the article.

Світова фінансова криза привернула увагу міжнародної спільноти до освітніх процесів та їх вплив на формування економічної стабільності у кожній окремій країні. Періодом 2008 -2012 рр. проведено низку досліджень, які розкривають причини та формують можливі варіації стабілізації ситуації. Так, рівень безробіття серед молоді в країнах Європейського Союзу [5] сягає 23%, в той же час, вільних вакансій налічується понад 2 млн.. Європейський Союз докладает значних зусиль до пошуку оптимальних шляхів реформування вищої освіти у регіоні. Звіти Єврокомісії та виступи Єврокомісара з освіти, культури, багатомовності та молоді [1], [2], [3], [4], [5], [6] дають можливість охарактеризувати стан та перспективи реформування вищої освіти в ЄС. Так, у 2012 році Європейська комісія представила стратегію реформ для підвищення кількості випускників, поліпшення якості викладання і максимізації внеску вищої освіти, спрямованої на допомогу економіці ЄС. Стратегія визначила пріоритетні галузі, в яких країни-члени ЄС повинні здійснити низку змін для модернізації освіти та конкретизувала як саме Європейський Союз підтримуватиме їх реалізацію.

У загальному, Європейський Союз налічує близько 4000 університетів та інших вищих навчальних закладів і понад 19 мільйонів студентів [3]. За останні п'ять років кількість та різноманітність вищих навчальних закладів істотно збільшилася. Така тенденція пов'язана із прагненням країн-членів ЄС подолати низький рівень освіти, який був визнаний одним із чинників, економічної кризи в ЄС. За даними Єврокомісії [5] 73 мільйони європейців, близько 25% дорослих, мають низький рівень освіти. Близько 20% 15-річних не мають достат-

МИСЬКІВ Леся Ігорівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського міжнародного університету.

ніх навичок грамотності, а в п'яти країнах більше 25% з низькою успішністю в читанні (Болгарія 41%, Румунія 40%, на Мальті 36%, Австрія 27,5% і Люксембург 26%). Раннє закінчення школи залишається на неприйнятно високому рівні у таких державах як: Іспанія де він становить 26,5%; Португалія 23,2%. (цільовий показник ЄС становить менше 10%). Менше 9% дорослих навчаються протягом усього життя (цільовий показник ЄС становить 15%).

Проблемним питанням вищої освіти ЄС вбачається недосконалість управління системою освіти на регіональному рівні. Кожна країна-учасниця має власну систему освіти, притаманні їй особливості, але загальної, європейської моделі все ще не визначено. В першу чергу це стосується економічних складових: державного і приватного, національного та регіонального (європейського) інвестування.

Програмні документи в галузі освіти ЄС не містять конкретних рекомендацій для країн-учасниць, щодо стратегії фінансового забезпечення та розвитку освітніх систем. Основою фінансової допомоги вищої освіти Європи є гранти ЄС. Данія, Фінляндія, Швеція і Великобританія (Уельс) мають системи універсальних грантів для студентів стаціонару, за умови, що вони задовольняють базові вимоги навчання. В цих країнах не встановлено інших критеріїв. Для всіх інших країн основне питання полягає в тому, що гранти надаються на основі фінансових потреб або академічної успішності, або комбінації цих двох основних критеріїв. Найбільшу кількість країн об'єднали ці два критерії, надаючи деякі гранти на основі фінансових потреб й інші на основі академічної успішності. Естонія поєднує критерії, засновані на курсах чи сфері професійних якостей. Греція надає свої гранти переважно за критерії успішності студентів та отримання грантів за видатні результати на іспитах, незалежно від їх фінансового становища, але при наданні грантів також враховується фінансове становище студентів. Невелика група країн: Бельгія, Ірландія, Нідерланди, Фінляндія, Великобританія і Ліхтенштейн, надають гранти тільки на основі фінансових потреб, хоча в деяких випадках сума гранту або термін його надання буде залежати від успішності.

В той же час, світові тенденції інвестування [7] у вищу освіту неспинно зростають. Прикладом, витрати Китайської Народної Республіки на освіту вийшли на рівень в 4% ВВП, загальна сума бюджетних коштів, витрачених на освітянську сферу за останні п'ять років склала 7,79 трлн юанів. Крім державного фінансування КНР, зростають благодійні внески в китайську вищу освіту. В 2012 році така сума склала близько 787 млн дол. США. В контексті інтенсивного фінансування вищої освіти КНР, збільшуються витратити й на наукові-дослідні та конструкторські роботи, які у 2012 році склали 162,24 млрд дол. США.

Не дивлячись на те, що частина країн-членів ЄС визначають пріоритетною модернізацію систем вищої освіти, в цілому, потенціал європейських вищих навчальних закладів вважається недоексплуатованим. Саме тому «освіта» стала центром стратегії Європи 2020, метою якої є забезпечення 40% молоді кваліфікацією вищої освіти. Стратегія реформи Єврокомісії була сформована з аналізів, досліджень та консультацій з вищими навчальними закладами, викладачами, дослідниками, студентами, підприємствами, профспілками, урядами і міжнародними організаціями. Результатом такої співпраці став представлений у 2011 році соціальний документ [1] «Модернізація вищої освіти в Європі: фінансування та соціальні аспекти». Який, характеризує загальні аспекти необхідності застосування гнучкості у вищій освіті, її розвиток, напрямки участі в вищій освіті, рівні публічного фінансування та пріоритети його розподілу, формули фінансування та соціальний вимір, вплив економічної кризи. У третьому розділі документу піднімаються питання студентських платежів та їх підтримка, критерії для отримання грантів й кредитів, податкові пільги та інші привілеї, система фінансування студентів. Аналіз положень зазначеного документу став основою для визначення основних кроків, які передбачає реформування вищої освіти Європейського Союзу, зокрема:

- підвищення якості та значущості вищої освіти;
- збільшення кількості випускників та скорочення осіб, які не закінчують вищі навчальні заклади;
- перегляд та підготовка навчальних програм, які задовольнятимуть потреби як осіб, що здобувають вищу освіту так і ринок праці;
- стимулювання використання передового світового досвіду у викладанні та наукових дослідженнях;
- надання ширших можливостей студентам в отриманні додаткових навичок, шляхом навчання та стажування за кордоном;
- сприяння транскордонній співпраці у підвищенні продуктивності вищої освіти;
- збільшення підготовки дослідницьких кадрів для розвитку промисловості;
- зміцнення зв'язків між освітою, дослідженнями і бізнесом;
- забезпечення ефективного інвестування вищої освіти.

Підкреслюючи ефективність такого напрямку, як забезпечення навчання та стажування за кордоном, варто зазначити про дієвість програми «Erasmus». Яка є некомерційною програмою ЄС з обміну студентами й викладачами, між університетами країн-членів, а також Ісландії, Ліхтенштейну, Македонії, Норвегії, Туреччини та Хорватії. Програма надає можливість навчатися, проходити стажування або викладати в іншій країні, що бере участь в програмі. Терміни навчання і стажування можуть складати від 3 місяців до 1 року

кожен, в сумі до 2 років. Еразмус входить в програму ЄС «Безперервна освіта 2007-2013» (Lifelong Learning Programme 2007-2013).

Результатом переосмислення стану вищої освіти ЄС став документ представлений Європейською Комісією у листопаді 2012 року – «Переосмислення освіти» (Rethinking Education) [6]. Так, основним проблемним питанням залишається недостатність наближення досвіду в навчанні до реальності у практиці застосування знань, які досить слабо представлені саме європейськими системами освіти. Основною метою «Rethinking Education» є заохочення держав-учасниць вжити негайних заходів для забезпечення молодих людей можливістю розвитку навичок та володіння компетенцією, необхідними на ринку праці та професійного зростання. Отже, європейські освітні системи повинні поєднати в собі національні особливості разом з головним завданням – забезпечення модернізації методів оцінки підготовки студента, де основним замовником та оцінювачем є ринок праці, яке національний, так і регіональний (ЄС). До засобів, які дозволять забезпечити реалізацію даної стратегії відносимо наступні:

- використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних систем);
- застосування ВОР (відкритих освітніх ресурсів), які повинні бути застосовані у всіх навчальних контекстах;
- системність у підвищенні педагогічної кваліфікації викладацького персоналу;
- зміцнення зв'язків між освітою і роботодавцями;
- застосування навчання на робочому місці;
- запровадження нових стандартів щодо управління розвитком підприємництва в освіті;
- аналіз впливу ЄС на використання ІКТ і ВОР в освіті.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) передбачає набуття особою підприємницьких та громадянських навичок, що має фундаментальне значення для підготовки молоді до роботи на сучасному ринку. Варто зазначити, що в європейських освітніх системах застосування ІКТ практикується формально в порівнянні з базовими навичками грамотності, математики та природничих наук. Частина проблеми лежить в складності оцінювання. Тільки 11 європейських країн (Болгарія, Естонія, Ірландія, Франція, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Фінляндія) мають стандартизовані процедури оцінки громадянських навичок, які спрямовані на розвиток критичного мислення та активної участі в житті суспільства. Оцінювання розвитку навичок підприємництва та ІКТ не існує взагалі в деяких країнах (Хорватія, Ісландія, Норвегія і Туреччина та ін..).

Звіти Єврокомісії за 2010-2012 роки дають підстави стверджувати, що саме навички є основою до продуктивності, Європа повинна реагувати на збільшення у всьому світі якості освіти і отримання навичок. За прогнозами Єврокомісії більше третини робочих місць в ЄС буде вимагати вищої кваліфікації в 2020 році і що тільки 18% робочих місць, як очікується, будуть з низьким рівнем кваліфікації.

До основних завдань реформи вищої освіти Європейського Союзу слід віднести наступні:

- розвиток трансверсальних та основних навичок на всіх рівнях здобуття освіти (акцент на інформаційно-комунікативних навичках);
- запровадження нових стандартів у вивченні іноземної мови: до 2020 року 50% 15-річних повинні знати першу іноземну мову (у порівнянні з 42% 2012 р.) і не менше 75% повинні вивчати другу іноземну мову (61% - 2012 р.);
- розширення інвестиційних можливостей розвитку вищої освіти, (державне та приватне фінансування є необхідним для стимулювання розвитку інновацій та збільшення взаємного обміну між наукою та бізнесом);
- удосконалення визнання кваліфікацій і навичок, в тому числі тих, які були накопичені за межами формальної системи освіти і навчання;
- збільшення доступу до освіти, за допомогою відкритих освітніх ресурсів;
- переосмислення підготовки, мотивації викладацького персоналу, застосування категорії «підприємницький викладацький персонал»;
- максимальне повернення інвестицій та діалог на національному й Європейському рівнях у сфері фінансування професійної й вищої освіти.

Як підсумок, варто зазначити, що реформа вищої освіти в Європі триває, крім того освіта визнана пріоритетним напрямком модернізації та особливої уваги на регіональному рівні. Основним стратегічним об'єктом реформування вищої освіти є формування навичок, шляхом застосування інформаційно-комунікативних технологій та відкритих організаційних ресурсів. До проблем, які постали перед державами-членами ЄС, у напрямку реалізації стратегії «Переосмислення освіти» (Rethinking Education) слід віднести наступні:

- забезпечення отримання трансверсальних та базових навичок, що потребує розробки національними системами освіти власних механізмів впровадження формування підприємницьких навичок, поєднання їх з базовими, що породжує необхідність перегляду низки нормативно-правових актів, зміни управлінських підходів у реалізації систем освіти кожної окремої країни;

- підвищення якості професійних навичок вимагає розробки систем світового класу (VET), які можуть в значній мірі сприяти скороченню дефіциту кадрів через більш високий рівень співробітництва на європейському рівні;
- стимулювання повноцінного визнання кваліфікацій, шляхом удосконалення систем академічного визнання;
- використання потенціалу інформаційно-комунікативних технологій та ресурсів відкритої освіти для навчання;
- підвищення кваліфікації та підтримка викладацького персоналу в Європі. Викладацький персонал стикається з швидко змінними потребами, які вимагають отримання нової компетенції для вчителів, педагогів, керівного персоналу вищої освіти.
- забезпечення максимально ефективного інвестування на всіх рівнях освіти з спільними витратами на професійну та вищу освіту. Інвестиції в освіту і професійну підготовку стануть ключем до підвищення продуктивності та економічного зростання ЄС.

1. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm
2. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1224_en.htm
3. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-1043_en.htm
4. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/131en.pdf

5. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1233_en.htm
6. http://ec.europa.eu/education/news/rethinking_en.htm
7. <http://euroosvita.net/index>

Правова
система
України

Василь Юрченко

Мета, завдання та функції нотаріуса в умовах реформування юстиції України

У статті досліджено існуючі наукові точки зору щодо сутності мети, завдань і функцій нотаріусів, проаналізовані відповідні положення діючого законодавства, що регламентують правове становище нотаріату, зроблені власні висновки про зміст цілей, завдань та функцій нотаріуса в умовах реформування юстиції.

The article examines the existing scientific opinions about the nature of the goal, objectives and functions of notaries, analyzed the relevant provisions of the current legislation governing the legal status of notaries made their own conclusions about the content of the goals, objectives and functions of a notary public in the reform of justice.

У сучасному демократичному суспільстві одним з важливих елементів правоохоронного та правозахисного механізмів є нотаріус. Досліджуючи особливості його юридичного становища, як уповноваженої державою особи, що надає публічні послуги, і разом із тим не має прямого відношення до жодної з гілок влади, окремо слід зупинитися на характеристиці таких елементів його адміністративно-правового статусу як: призначення або мета, завдання та функції. Адже по-перше, саме ці складові елементи правового положення будь-якого суб'єкта, який є носієм владних повноважень, відіграють першочергове значення при визначенні його місця серед інших суб'єктів у державі та суспільстві. Мета, завдання та функції виступають, так би мовити, виправданням, обґрунтуванням того, навіщо держава створює певний інститут (у нашому випадку нотаріат) або офіційно визнає його існування, і для чого надає у його розпорядження певний обсяг владних повноважень. А по-друге, мета, завдання і функції діяльності нотаріуса, на нашу думку, є на рівні з принципами вмістилищем публічного інтересу, тобто вони відображають ті суспільні інтереси і прагнення, забезпечення та реалізація яких пов'язані із функціонуванням нотаріату, і що виступають, з точки зору держави та суспільства, необхідною запорукою їх нормального існування та розвитку.

Питання мети, завдань та функцій нотаріату у своїх працях вивчали А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова, Ю. В. Нікітін, Л. С. Сміян, Л. К. Савюк, С. Я. Фурса, Е. І. Фурса, Л. К. Радзівська, С. Г. Пасічник та інші. Втім, попри досить значну увагу дослідників до означеної проблематики, вона все ж таки потребує більш ґрунтовного та детального опрацювання, особливо враховуючи те, що у нашій країні відбувається процес реформування юстиції, який супроводжується підвищенням уваги з боку держави до якості та ефективності функціонування інституту нотаріату.

У зв'язку із вищевикладеним метою даної статті є: дослідити мету, завдання та функції нотаріуса в умовах реформування юстиції України. Задля цього планується розглянути існуючі з цього приводу у юридичній літературі думки, проаналізувати відповідні положення законодавства про нотаріат та на підставі цього зробити власні висновки.

Отже, мета – це кінцевий результат діяльності, попереднє уявлення про яке і бажання його досягнути визначають обрання засобів і системи специфічних дій по його досягненню [1, с.646]. Мета відповідає на питання про те, на що спрямована ця діяльність і для чого вона здійснюється [2, с.4].

Діюче законодавство не містить чітко визначеної мети нотаріальної діяльності. Однак враховуючи що: по-перше, нотаріуси є носіями владних повноважень, по-друге, у правознавстві діяльності нотаріату дуже часто порівнюють із діяльністю судів, по-третє, у вищих навчальних закладах нотаріат, як правило, вивчається у

УДК 342.9

ЮРЧЕНКО Василь Васильович,

© В. Юрченко, 2013

аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

межах дисципліни «Судові та правоохоронні органи», а також виходячи із змісту нотаріальних дій, які може вчиняти нотаріус відповідно до статті 34 закон «Про нотаріат» вважаємо, що загальною метою діяльності нотаріусів є забезпечення надійного, стабільного та безпечного існування і розвитку як держави та суспільства в цілому, так і кожного з їх суб'єктів окремо, шляхом надання специфічних публічних послуг усім, хто має право на їх отримання і висловив на це бажання, у вигляді вчинення нотаріальних дій.

Так як мета діяльності владних суб'єктів, як правило, має найбільш загальний вигляд, то важливого значення набуває встановлення завдань їх діяльності. Оскільки вони конкретизують мету і вказують на те, який обсяг та якої саме роботи слід виконати суб'єкту, на шляху до поставленої мети. А. П. Гель, Г. С. Семаков та С. П. Кондракова вважають, що основні завдання нотаріату становлять: 1) забезпечувати захист і охорону власності, права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб; 2) сприяти зміцненню законності та правопорядку; 3) попереджати правопорушення [3, с.5; 4, с.212]. Ю. Власов та В. Калінін до завдань нотаріату відносять охорону власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, організацій і установ, зміцнення законності та правопорядку, попередження правопорушень шляхом своєчасного та відповідного нормам законодавства посвідчення договорів та угод, оформлення спадкових прав, здійснення виконавчих написів та інших нотаріальних дій. Автори зазначають, що суть діяльності нотаріальних органів полягає, насамперед, у тому, щоб забезпечити реальність прав, що набуваються і їх закріплення у встановленій юридичній формі [5, с.8]. На думку Л. К. Савюк основними завданнями нотаріату є охорона прав та законних інтересів громадян, державних і недержавних установ, організацій, громадських об'єднань; охорона всіх форм власності; попередження правопорушень шляхом попереднього і своєчасного посвідчення договорів та інших угод, вчинення виконавчих дій і т.д. [6, с.393]. Л.К. Радзівська та С.Г. Пасічник під завданнями нотаріату розуміють забезпечення захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб сприяння у зміцненні законності та правопорядку попередження правопорушень [7, с.9].

Аналіз норм закону «Про нотаріат», зокрема в частині різновидів вчинюваних нотаріусами нотаріальних дій, дозволяє погодитися із позиціями вищезгаданих дослідниками щодо змісту завдань нотаріату і вказати наступні основні завдання нотаріуса, а саме:

- забезпечення охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб та колективних суб'єктів, а також сприяння нормальній реалізації належних цим суб'єктам прав та покладених на них обов'язків;

- забезпечення захисту та охорони усіх форм власності;

- попередження правопорушень;

- загальне зміцнення законності та підтримка належного рівня правопорядку.

Окрім мети та завдань, як ми відзначали вище по тексту, для визначення місця та особливостей нотаріуса у сфері адміністративного права важливе значення відіграють його функції, які являють собою обумовлені цілями та завданнями нотаріуса основні напрямки його діяльності, які як зазначає В. В. Ярков дозволяють відобразити місце нотаріату в сучасному суспільстві як особливого правового інституту і показати специфіку його діяльності щодо учасників нотаріального провадження [8, с.55].

Перед тим як перейти до встановлення кола функцій, які виконує нотаріус, вважаємо за потрібне наголосити, що не слід ототожнювати функції нотаріусів із функціями держави. Адже хоча нотаріус і є носієм владних повноважень, які йому надаються для виконання поставлених перед ним державою завдань, проте функції він має власні, не тотожні із функціями держави, втім перші тісно пов'язані із останніми та у певному розумінні є похідними від них.

На наш погляд найбільш вдалою є точка зору В. В. Яркова та І. М. Кашуріна, які зазначають що нотаріальні функції слід розглядати як змістовні характеристики, що відображають основні напрямки і сутність діяльності органів нотаріату у правовій системі держави [8, с.54; 9, с.37]. При цьому В. В. Ярков функції нотаріату поділяє на: 1) соціальні, до яких автор відносить попереджувально-профілактичну, правореалізаційну, правоохоронну та фіскальну функції; 2) змістовні, що відображають характер нотаріальної діяльності та проявляються у таких її різновидах як правовстановлення, посвідчення, охоронна та юрисдикційна діяльність; 3) доказові, пов'язані з еством нотаріальної діяльності – створенням кваліфікованих письмових доказів [8, с.53-62].

З точки зору М. М. Дякович, функції нотаріату – це основні напрямки його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері [10, с.17]. Автор поділяє функції нотаріату на ті, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності – це: правоохоронна; правозастосовна; попереджувально-профілактична; фіскальна. А також ті функції, що пов'язані цивільно-правовим аспектом функціонування нотаріату: правореалізаційна; правовстановлювальна; консультаційна [10, с.18-21].

С.Я. Фурса та Е.І.Фурса основними функціями нотаріату вважають правоохоронний та правозахисний напрямки його діяльності [11]. На думку В. Аргунова головною для правової природі нотаріату ознакою слід

вважати його юрисдикційну, правоохоронну функцію [12, с.3]. В. В. Комаров та В. В. Баранкова серед головних функцій нотаріату вказують забезпечення безспірності та доказової сили документів, законності та надання правової допомоги особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій [13, с.57-58]. З точки зору Н. Полтавської та В. Кузнецова нотаріат правостановлюючу, посвідчувальну, охоронну та юрисдикційну функції [14, с.10].

Досить цікавою видається думка І. О. Аршави, називає такі функції нотаріату: праворегулюючу, оскільки застосовуючи норми матеріального і процесуального права, нотаріус впливає на правовідносини між суб'єктами; правоаналізуючу, бо нотаріус має право виявляти високу креативність і визначати надзвичайно широкий спектр варіантів дозволеної поведінки клієнтів у межах урегульованих законом правовідносин, у результаті чого ним може надаватися можливість вибору серед декількох альтернативних варіантів правової поведінки навіть у тих випадках, коли такі правовідносини взагалі не мають аналогів; функцію упередження можливих правопорушень через роз'яснення зацікавленим особам неправового характеру обраних способів розв'язання своїх проблем і відмови від нотаріальної дії, яка суперечить закону; консультативно-роз'яснювальну, яка полягає у наданні правової допомоги громадянам через проведення консультативно-роз'яснювальної роботи із ними та підвищення таким чином рівня їх правосвідомості; функцію сприяння вдосконаленню правотворчості у державі [15].

Враховуючи вищевикладені наукові точки зору вважаємо, що до основних функцій нотаріусів як носіїв владних повноважень та суб'єктів адміністративного права слід віднести:

1) охоронну та правозахисну функції, що спрямовані на забезпечення нормальної, безпечної та безперешкодної реалізації фізичними і юридичними особами своїх прав, свобод, законних інтересів та обов'язків, а також захист та збереження власності, незалежно від її форми, зміцнення режиму законності та правопорядку. В. В. Ярков з приводу правоохоронної функції нотаріату також зазначає, що в її межах він, нотаріат, за допомогою притаманних йому правових засобів вирішує цілу низку завдань: по-перше, знижує рівень кримінальності в цивільному обороті в сфері власності; по-друге, полегшує розкриття злочинів; по-третє, сприяє зниженню рівня злочинності, забезпечує юридичну безпеку громадян і організацій [8, с.58-59];

2) правозастосовна, яка полягає у вирішенні нотаріусом юридичних справ щодо конкретних життєвих ситуацій.

Правозастосування – це одна з форм правореалізації, яка являє собою втілення приписів правових норм, принципів у поведінці суб'єктів права. Окрім правозастосування до складу правореалізації також входять такі її форми як: використання, додержання (дотримання), виконання. Слід зазначити, що нотаріус під час своєї діяльності так чи інакше звертається до реалізації усіх цих форм. В. В. Ярков навіть наголошує, що діяльності нотаріуса більш властиві виконання та додержання, аніж правозастосування, до якого він звертається у обмеженій кількості випадків. Не оспорюючи таку позицію автора, ми втім відзначимо, що саме правозастосування характеризує нотаріуса як носія владних повноважень та активного суб'єкта адміністративно-правових відносин. У той час як інші форми правореалізації більш властиві сфері цивільного обороту та, відповідно, приватного права;

3) доказова функція, яка реалізується через посвідчення документів та забезпечення їх безспірності, тобто фактично нотаріус таким чином створює письмові докази. Так А. Швахтген обґрунтовуючи доказове значення, яке несуть у собі нотаріальні акти, зазначає, що вони забезпечують додаткову захищеність доказу, а також полегшують процес доказування [16, с.42-43];

4) попереджувально-профілактична або превентивна. Сутність даної функції криється у тому, що нотаріус здійснюючи нотаріальні дії, зокрема щодо посвідчення правочинів, встановлює наявність або відсутність у суб'єктів відповідних прав та обов'язків, попереджаючи таким чином виникнення між ними можливих конфліктів та спірних ситуацій, а отже і можливі правопорушення. Тобто нотаріус здійснює так зване превентивне правосуддя, яке. І. О. Аршава справедливо зазначає, що здійснюване нотаріусом превентивне правосуддя, створює основу для вирішення питань без їх судового розгляду шляхом оформлення правового документа від імені держави, додаючи йому в ряді випадків юридичну силу, рівну за юридичною значущістю судовому документу [15]. Дослідниця підкреслює, що виконання нотаріатом функції органу попереджувального правосуддя жодним чином не підміняє собою діяльність суду зі здійснення правосуддя, зокрема, інститут нотаріату не здійснює правосуддя і має чітку відмінність від органів судової системи з компетенції. Адже суб'єкт превентивного, попереджувального правосуддя нотаріус виконує такі основні функції із забезпечення і захисту прав громадян і юридичних осіб: забезпечує можливість примусового виконання зобов'язань без звертання до суду; сприяє формуванню й чіткому закріпленню взаємних прав і обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин, вносячи в них визначеність, юридичну несуперечність, а також додаючи їм офіційного характеру [15];

5) фіскальна функція нотаріусів проявляється у тому, що вони у процесі вчинення нотаріальних дій у межах своїх повноважень контролюють сплату податків суб'єктами, які звертаються по допомогу до цих нота-

ріусів. М. М. Дякович з цього приводу пише, що виступає допоміжним орган держави, на який покладено обов'язок контролювати сплату фізичними та юридичними особами, що звертаються за вчиненням нотаріальних дій, податків і зборів, визначених законодавством України (пенсійний збір за придбання нерухомості тощо) [10, с.20]. В якості прикладу можна привести положення статті 42 закону «Про нотаріат», де встановлено у передбачених законом випадках нотаріальні дії можуть бути вчинені нотаріусом тільки після сплати до бюджету податку з доходів фізичних осіб [17], тобто нотаріус, перед вчиненням відповідних нотаріальних дій, повинен упевнитися у сплаті особою, яка звернулася до нього по допомогу, податку до бюджету;

б) з прийняттям закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» на нотаріусів було покладено нову функцію, раніше не властиву їх діяльності – здійснення фінансового моніторингу. Фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [18].

Відповідно до статі 5 закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» нотаріусів віднесено до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, який є сукупністю заходів, що здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог Закону, що включають проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу [18].

На наш погляд доцільність покладання на нотаріусів функції здійснення первинного фінансового моніторингу досить суперечлива, адже з одного боку вступаючи у ділові відносини із клієнтом з приводу вчинення тих чи інших нотаріальних дій, нотаріус отримує змогу зібрати та проаналізувати інформацію про його фінансовий стан. А з іншого – діюче законодавство не передбачає необхідності наявності у нотаріусів знань, вмінь та навичок у сфері бухгалтерського обліку та аудиту, а відтак навряд чи сьогодні нотаріуси зможуть здійснювати функцію щодо вивчення фінансової діяльності та фінансового стану клієнта на достатньому рівні.

Отже, з огляду на проведенний аналіз мети, завдань і функцій нотаріуса можемо стверджувати, що нотаріуси як державні, так і приватні є повноцінними суб'єктами правоохоронної та правозахисної діяльності, а отже складовими елементами відповідних правоохоронного та правозахисного механізмів держави. Здійснюючи у межах своєї компетенції, якою їх наділяє держава, правозастосовну та юрисдикційну діяльність, нотаріус виконує публічні завдання і функції щодо позасудової охорони та захисту прав, і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, територіальних громад та держави, зміцнення законності та підтримки правопорядку, попередження протиправних дій.

1. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 7-е изд. М.: «Республика», 2001, - 720 с.
2. Эльдкин П.С. Цель и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. - С. 3-6.
3. Семаков Г. С., Кондракова С. П. Нотариат в Україні: Курс лекцій. - К.: МАУП, 2001.- 120 с.
4. Гель А. П. Судові та правоохоронні органи України: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. - К.: МАУП, 2004. - 272 с.
5. Власов Ю.Н., Калинин В.В. Нотариат. Курс лекцій. - М.: Юрайт-М, 2001.
6. Савюк Л.К. Правоохранительные и судебные органы. Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М. Юристь, 2004. - 464 с.
7. Радзівська Л.К. Нотариат в Україні: навч. посіб. // Радзівська Л. К. Пасічник С. Г. За відп. ред. Радзівської Л.К. - 2-е вид., К: Юринком Інтер, 2000, - 528 с.
8. Нотариальное право России. Учебник / Под ред: Яркова В.В. - М.: Волтерс Клувер, 2003. - 408 с.
9. Кашурин И. Н. Нотариат в правовой системе Российской Федерации / Иван Николаевич Кашурин : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01 (теория и история права и государства; история учений о праве и государстве). - Москва, 2005. - 191 с.
10. Дякович М. М. Нотариальне право України : навч. посіб. / Дякович М. М. - К. : Алер- та; КНТ; ЦУЛ. 2009. - 683 с.

11. Фурса С. Я., Фурса Е. И. Нотариат в Україні. Вентурі. К.:1999. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://vse-znaniya.com/notariat/meta.html>
12. Правовые основы деятельности нотариата / Под ред. В.Аргунова.-М.: Издательство БЕК, 1994.- 480с.
13. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник / Комаров В. В., Баранкова В. В. - Харьков : Консум, 1999.- 240 с.
14. Полтавская Н. Кузнецов В. Нотариат : Курс лекцій. - М. : Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова .- 1999. -176с.
15. Аршава І. О. Місце та функції нотаріату в системі взаємодії суспільства й держави // Публічне адміністрування: теорія та практика, Електронний збірник наукових праць Випуск 1 (7) / 2012 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01%287%29/12aiovsd.pdf
16. Швахтген А. Деятельность нотариуса на благо гражданского общества // Нотариальный вестник. 2002, № 9. С. 40 - 48.
17. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України, 1993, N 39, ст.383
18. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 28.11.2002 № 249-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003, № 1, ст. 2